

A MAGYAR NÉPI ÉPÍTKEZÉS KUTATÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT ÉS ANNAK KRITIKÁJA

GUNDA BÉLA

A magyar néprajz történetét vizsgálva azt látjuk, hogy már tudomány-
szakunk szervezett kibontakozásának idején : a mult század utolsó évtizedeiben
a lakóház, a népi építkezés vizsgálata nemcsak az anyaggyűjtés, hanem az
eredet kérdése, a történeti fejlődés magyarázata terén problémák felvetését
eredményezi. Legjobb szakembereink foglalkoznak a kérdéssel és szállnak egy-
mással vitába. Gondoljunk csak *Huszka J.* merész keleti összevetéseire. *Huszka J.*
a székely ház eresztét a kínai faházzal és a szasszanidák építkezésével hozza
kapcsolatba.¹ Felfogásával *Jankó J.* és *Herman O.* száll pörbe,² hogy azután
néhány évvel később külön utakon és más módszerekkel — egymás véleményével
szembehelyezkedve — próbáljanak bevilágítani a magyar ház fejlődéstörté-
netének homályába. *Herman O.* a természettudós szemével a ház fejlődésénél is
a »sejtet« keresi. Természettudományi módszere arra ösztönzi, hogy ne a fejlett
formák összehasonlításából, hanem az egyszerű, nyilván ősi alakokból kiindulva
fejtse meg a százados fejlődés eredményeként létrejött bonyolultabb építmények
néprajzi rejtélyeit.³ *Herman O.* ősi sejtje a kunsági *enyhely* és *cserény*, amelyekből
szerinte a háromosztatú magyar hajlék kialakult, — olyanképpen, hogy a kota-
típusú kunyhóból létrejött nyeregtető rákerült a tagolódo cserényre.⁴ *Jankó J.*
a meglévő típusokból indult ki s az alaprajz nyomán a magyarság házát fel-
német típusúnak tartotta. Ezt a véleményét azonban később részben módosítva
arra mutatott rá, hogy a Dunántúlon azok a lakóházak, amelyeknél az egyes
helyiségek külön-külön nyilnak az udvarra, a tornácra — magyar típusú épít-
kezésnek nevezhetők.⁵

A több mint fél évszázaddal ezelőtt lezajlott vitán végigtekintve ma már
megállapíthatjuk, hogy egyik érdemes és úttörő kutatónk javára se billen a
helyes eredményt mutató mérleg serpenyője. (De) viszont az elmúlt fél évszázad
arra sem volt elegendő, hogy a vita tanulságain okulva megnyugtató feleletet
adjunk a magyar lakóház eredete, fejlődése, belső élete körül felvethető kérdések
tömkelegére. Az elmúlt fél évszázad idején a problémák, a tennivalók és kevésbé
az eredmények sokasodtak.

Hasonlóan, mint a magyar halászat eredete körüli vita után — a lakóház-
kutatás területén is az anyaggyűjtés munkája indult meg. Etnográfusaink igen

értékes anyagot hoztak felszínre, az építkezés számtalan, pusztuló ősi formáját (pásztorépítmények, gabonások, veremlakások, tűzhelyek stb.) rögzítették le. De több évtizeden át elvi, elméleti kérdések, az összehasonlításból adódó — esetleg később módosuló — problémák nem foglalkoztatták az etnográfusokat. A módszertani problémák hiánya természetesen éreztette hatását az anyag gyűjtése terén is. Kutatóink éppen a XIX. század végén és a XX. század elején kialakuló formákat nem vizsgálták. Nem igyekeztek rámutatni arra, hogy a kapitalizmus viszonyai miképpen zavarták meg az ú. n. »tisztá típusokat«. ⁶ Mondhatnánk azt, hogy évtizedek folyamán a gyűjtés módszerei alig fejlődtek, kevésbé mélyültek.

Legjobb, legrészletesebb leírásaink közé tartozik Cs. *Sebestyén K.* székelyföldi, *Györffy I.* bihari és nagykunsági tanulmánya. ⁷ Mindkét kutatónk munkássága a szerkezeti részek leírása, a ház belső életének ismertetése terén ma is mintaszerű. *Györffy I.*-nek nagy érdeme pl. az, hogy rámutatott a hadak, nemzetségek elhelyezkedésének szerepére s először tárgyalja részletesen az alföldi sár- és nádépítkezés sajátosságait. Eredetmagyarázatai azonban nincsenek kellőképpen megalapozva és megindokolva. A délbihari meredek tetejű, szalmás házak véleménye szerint már az ottani földön voltak a honfoglalás idején is: »az ősszláv lakosság hagyta ránk, mint az ősi háztípust, ezt bizonyítja a ház termino lógiája is«. ⁸ Azon a nézetem voltam és vagyok, hogy a szláv és a magyar építkezés között igen szoros a kapcsolat. Többször rámutatott erre a kérdésre, a szláv építkezésnek a magyarság építkezésére gyakorolt hatására *Bátky Zs.* is. *Györffy I.* azonban túl egyszerűen próbálta megoldani a kérdést. Ha itt ősszláv hagyatékkal van dolgunk, akkor a »délbihari tűzhely legegyszerűbb és legősibb formája« ⁹ miért tartozik a gógányok típusába? De további kérdést is vethetünk fel: a szelemenés és szarufás tetőzet problémáját. Az előbbiről nem nyújt tájékoztatást *Györffy I.* Nem hasonlítja össze a kemenceformákat, a tetőfedés technikáját, a boronakötéseket, stb. Ezek nélkül pedig ilyen kérdéseket megoldani nem lehet.

Századunk első évtizedeinek gyűjtőmunkája után az 1920-as években — néhány korábbi írásától eltekintve — *Bátky Zs.* mélyíti el a magyar lakóház-kutatás kérdését s vele egyidőben, majd utána Cs. *Sebestyén K.* hoz felszínre, gyakran *Bátky Zs.* elméleteivel szemben új megállapításokat. Igaza van *Vajkai A.*-nak, amikor a következőket írja: »A tudomány mindig akkor él és virágzik, ha visszhangja van, ha különböző vélemények alakulnak ki, cáfolatok, viták születnek. Úgy látszik, hogy *Bátky*-nak is szüksége volt időnként impulzusra, ami belőle ellenvéleményt váltott ki. Bár a ház mindig kedvenc témája volt, de meglehet, hogy nagyszabású házkutatásra Cs. *Sebestyén Károlynak* a honfoglalók házáról írt cikke serkentette, természetesen *Sebestyénnel* ellentétes eredményre jutva.« ¹⁰ *Bátky Zs.* tevékenysége hatásában is nagyjelentőségű. Foglalkozik a magyar sátor emlékeivel, a magyar ház eredetével, tőle származik a magyar háztípusok első rendszerbefoglalása. Vizsgálja az egyes lakórészek, a tűzhellyel kapcsolatos

eszközök művelődéstörténeti jelentőségét. A Néprajzi Múzeum Értesítőjében megjelent tanulmányai és kisebb írásai szempontjait, eredményeit *A magyarság néprajzában* foglalja össze. *Bátky Zs.*, mint a Néprajzi Múzeum akkori igazgatója lehetővé tette, hogy idősebb és fiatalabb kutatók az ország különböző területén rendszeres gyűjtést végezzenek — s szemléletének megfelelően elsősorban a tűzhelyeket tanulmányozzák. *Bátky Zs.* a közvetlen néprajzi anyagon kívül erősen támaszkodott a népnyelvi közlésekre, a nyelvtudomány eredményeire, de e mellett felismerte a régészeti anyagnak a népi építkezés tanulmányozásánál elengedhetetlen számbavételét. Ennek megfelelően a Néprajzi Múzeum Értesítőjében helyet adott középkori falvaink felszínre került emlékei publikálásának.¹¹

Bátky Zs. véleményeit, egyes feltevéseit, eredményeit rendkívül nehéz összefoglalni. Véleményét — még ugyanannak az írásának a keretén belül is — gyakran változtatja. Ha mások saját véleményét próbálták igazolni, — akkor ő azt igyekezett megcáfolni. Minden mondata azonban tele van gondolatokkal, problémákkal, de kételkedésekkel is. Helyesen állapítja meg róla *Vajkai A.* a következőket: »Bátkyt inkább részletkutatásaiban tartjuk kiválónak, mint nagy összefoglalásaiban. Rendszerezéseiben több homályos pont, tisztázatlan fogalom, ellentmondás van« (i. m. 17. l.), de ennek részben oka az összehasonlításához szükséges anyag elégtelensége is. Építkezésünk ugor hagyományairól, a régi sátozművesség maradványairól, az *ól, kamara, szoba* tárgyi és nyelvi vonatkozásairól közölt fejtegetései azonban részben vagy egészben helyesnek bizonyulnak.

Bátky Zs. — noha több alkalommal cáfolta a német kutatóknak a hazai építkezést érintő egyes megállapításait — módszerével, az építkezés problémáinak a feltárásával *Rhamm K., Geramb V., Haberlandt A.* és mások merev, a gazdasági élettől, a társadalomtól elszakított célkitűzéseit követte: a tűzhelyeket tartotta a ház legfontosabb elemének s ugyanúgy, mint *Bünker R.* vagy *Geramb V.* a tűzhelyek figyelembe vételével próbálta megállapítani a magyar háztípusokat. Elfogadta *Geramb V.* tételét, hogy a tűzhelytípusok egyben háztípusok is.¹² Szerinte — noha elképzelhető más beosztás — a háztípusok rendszerbefoglalása a tűzhely, mint *belső*, tehát »lelényegesebb meghatározó jelleg alapján történhet«.¹³ Hogy mennyire a tűzhelyek morfológiai vizsgálatával foglalkozó építkezéskutatás nyomdokain haladt *Bátky Zs.*, annak nemcsak az a bizonyítéka, hogy a szerkesztésében hosszú éveken át megjelent Néprajzi Múzeum Értesítőjében a lakóháztanulmányok lényegében tűzhelytanulmányok, hanem az is, hogy amikor *Schier Br.* munkáját tanulmányoszerűen ismerteti, csak azokra a részekre tér ki, amelyek a tűzhelyproblémával kapcsolatban állanak.¹⁴ Megállapításait ehhez a munkához igazítja, anélkül, hogy megpróbálná *Schier Br.* munkáját mélyreható kritikai bonckés alá venni. Később a tetőszerkezet tanulmányozásának fontosságára szintén *Schier Br.* munkájának a nyomán hívta fel a figyelmet.¹⁵

A tűzhelyek formája nyomán *Bátky Zs.* a következő magyar háztípusokat különbözteti meg: 1. keleti magyar vagy erdélyi, 2. északi magyar vagy palóc, 3. déli magyar vagy alsódunántúli, 4. nyugati magyar vagy középdunántúli, és 5. középmagyar vagy alföldi háztípus.¹⁶ A magyarság néprajzában tipologizálása során tűzhelyes és szobás-konyhás házakról beszél. Felsorolja ezek több ismertetőjegyét, de ennek a beosztásnak a keretén belül is fenti, tűzhelyekre alapozott típusaival foglalkozik.¹⁷ Ezek a formák azonban az élettől távolálló, mesterségesen kikövetkeztetett típusok. Egy-egy vidék tűzhelyeinek a hasonlóságából még nem következik, hogy a háztípusok is azonosak. *Bátky Zs.*-dal szemben *Cs. Sebestyén K.*-nak kell igazat adnunk, aki véleményét a következőkben foglalja össze: A tüzelőberendezés »típusalakító hatása korántsem olyan kizárólagos, ahogyan azt egyesek gondolták.«¹⁸ A boglyakemencék északi irányban történő terjedése és a palócok közötti felbukkanása¹⁹ még nem jelenti azt, hogy az alföldi háztípus gyökeresedett meg ennél a számtalan építészeti problémát nyújtó etnikai csoportunknál. Az új kemencetípus alkalmazásával nem változott az alaprajz, a falkészítés technikája, a tetőváz, a fedési mód, a ház belső élete, stb. — mindmégannyi fontos ismertetőjele az építkezési formáknak és háztípusoknak. Azzal, hogy a szatmári házakból kikerült a kandalló s az alföldi házak nagy részéhez hasonlóan modern takaréktűzhelyeket alkalmaznak — még nem beszélhetünk a háztípusok azonosságáról. Ha figyelmesen vizsgáljuk a *Bátky*-féle középmagyar háztípus területét, akkor ezen belül, tájilag jól elhatárolva olyan építészeti jellegzetességeket tapasztalhatunk, amelyek nem a tűzhelyek függvényei s a típus fogalmához jobban hozzájárulnak, mint a boglyakemencék. Ilyen jellegzetességek az alaprajz, a nyerges és kontyos tető, a tornácformák, stb. A jellegzetességek elhatárolódására a Nagy-kunságban és annak peremvidékein szépen mutatott rá *Györffy I.*²⁰ Mindezeket helytelen lenne az olyan »egyéb jegyek« csoportjába sorolni, amelyek a fenti típusokat kisebb változatokra bontják.

Lakóháztípusaink fejlődéstörténetének a tűzhelyek formája révén történő változása előbb-utóbb vakvágányra vezet. Az ilyen kutatásoknál figyelembe kell venni a gazdasági körülményeknek közvetlenül a tűzhelyekre gyakorolt hatását. A tűzhely akkor is átalakulhat, ha a ház többi része lényegileg változatlan marad. A gazdasági és társadalmi viszonyok változásával nem bontják le azonnal a régi házat, hanem előbb a tűzhelyek elvesztik különböző rendeltetésüket (a kemence nem fekvőhely, nem szárítanak rajta gabonát, stb.), majd magát a tűzhelyet alakítják át, teszik higiénikusabbá, sőt a házba az igények fokozódásával több tűzhelyet is építhetnek. Minden valószínűség szerint így jöttek létre azok a XV.—XVI. századi kettős kemencéjű lakóházaink, amelyeket a Kecskemét-környéki ásatásokból ismerünk.²¹ Az igények fokozódásának a jele az, hogy napjainkban a boglyakemencét lerombolják, helyére belülről fűthető kályhát vagy takaréktűzhelyet állítanak s a kenyérsütés esetleg az udvarra épített kemencében történik. Az Alföldön ez az alakulás már évtizedek óta tart. A fenti elvek alapján

ez azt jelentené, hogy a háztípusok is megváltoztak. Csak a tűzhelyek átalakításából ilyen következtetést nem vonhatunk le. Természetesen változnak a háztípusok is. De a változást csakis a különböző építészeti jellegek együttes vizsgálatával tudjuk feltárni. Külön-külön megvizsgálva — az adott történeti időszakban — az egyes jellegek változásának gazdasági, társadalmi, etnikai okát és körülményeit is.

A tűzhelyek nyomán keleti magyar, középmagyar vagy más háztípusról már csak azért sem beszélhetünk, mert egy-egy területen belül a gazdasági és társadalmi alakulásnak megfelelően a tűzhelyek sem egységesek, azok is változnak. A tűzhelyek alapján történő tipologizálás helytelensége még jobban szembetűnik, ha kissé európai méretekben próbálunk gondolkozni. Vajjon az észtt-lett lakócsűr, az északi nagyoros, az alsószász, a wallisi, a bernvidéki ház jellegzetessége a tűzhelyekkel domborodik ki? Kétségtől, hogy nem! A wallisi ház sajátos emeletes formája pl. a lakók hagyományos szokásai nélkül nem érthető meg.

Amikor a tűzhelyek felé irányult kutatóink figyelme, fontos problémák mégis megoldatlanok maradtak. Legvilágosabban az északi, palóc kemencék történetét ismerjük. Ezeknek a kemencéknek a formai és funkcióváltozása szoros kapcsolatban van a gazdasági szükségletekkel és társadalmi igényekkel. Igen ellentétesek azonban a vélemények pl. a székely tűzhely és ház alakulásáról. *Bátty Zs.* azt próbálta bizonyítani, hogy a kemence nem ősi, hanem későbbi jövevény. Korábban az udvarban állt s talán valamilyen újfajta kenyérsütő eljárással honosodott meg.²² Majd olyan — lazán megfogalmazott — álláspontra helyezkedik, hogy a kürtötlen, füstös bolgár *pest* került be a nyílt tűzhely mellé az erdélyi házba. A *pestet* pedig később az északi szláv *peč*-típusú kemence szorította ki.²³ *Cs. Sebestyén K.* a székely kemence és nyílt tűzhely fejlődését *Bátty Zs.*-dal szemben a következőképpen látja: A székelyek keleteurópai főzőkemencés, boronafalú, füstös házat vettek át a bolgár-szlávoktól. A főzőkemence volt a *pest*. Korábban nyílt tűzhelyen, szolgafára akasztott üstben főztek. A *pest*-nek valószínű, hogy volt szikra- és füstfogója, amit a nyílt tűzhely és a kemence összeépítése, a tüzelőpadka miatt megnagyobbítottak. Később a *pestet* lerombolták. Amikor azonban rátértek a kovászos kenyér sütésére, a sütőharangból kerek kemencét alakítottak ki s ezt a régi *pest* helyére állították a cserepes, a gógány mellé.²⁴

A két felfogás élesen szembenáll egymással s ahány megállapítás, annyi további probléma. Leghomályosabb az u.n. *pest* kérdése, amelynek a formájáról, használatáról pontosabb adataink nincsenek.²⁵ Nem lehet feladatunk itt a keleti magyar ház eredetével és fejlődéstörténetével foglalkozni. Csupán példaképpen a fenti vélemények néhány problémájára hívom fel a figyelmet: 1. A keleti magyar ház vizsgálatánál etnográfusaink nem vették figyelembe a régészeti leleteket. Elsősorban az erősi őstelenen végzett ásatások eredményeit.²⁶ (*Szimonyenko J. F.*-nek az ukrán kemence történetéről írt tanulmánya a bizo-

nyítéka annak, hogy még a tripoljei kultúra emlékei is megőrződtek, továbbfejlődtek a mai szláv lakáskultúrában.²⁷⁾ 2. A XVII.—XVIII. századi oklevelekben gazdag adatok vannak a lakóházról is, amelyeket figyelembe kell vennünk.²⁸⁾ 3. A keleti magyar házat nem tárgyalhatjuk függetlenül, elszigetelve a román háztól. Cs. *Sebestyén K.* a kapcsolatnak csak a negatív oldalát emelte ki. 4. A székelység területén meg kell vizsgálni a pásztorépületeket, amelyek a tűzhelyek és a lakóház fejlődésének magyarázatahoz lényeges anyagot nyújtanak. 5. Ha a székelyek a sütőharangból kupolaformájú kemencét alakítottak ki, akkor a feltételezett régi *pest* helyén pl. a gyimesi csángóknál miért használnak szögletes, fekvőhasáb alakú kemencéket. 6. Amennyiben a dolgozó nép életének a megismerését a néprajz történetileg is el akarja mélyíteni, szükséges a változások egyes fázisait időben rögzíteni. 7. Meg kell vizsgálni a változások gazdasági, társadalmi körülményeit, okát és lehetőségét.

Etnográfusaink *Bátky Zs.* ösztönzésére és hatására — mint már utaltam rá — a két világháború között elsősorban a tűzhelyeket kutatták. A fejlődést, az alakulást a tűzhelyek alapján rekonstruálták. A jellemző példák közül csak egyet említek. Nem volt helyes módszer az, ahogyan *Gunda B.* az ormánsági lakóház kialakulását vizsgálta. A tűzhelyek figyelembevételével építette fel az ormánsági házat, mintha csak a lakóház puplikából, locenfából és tácsás kályhából állana, anélkül, hogy a tetőszerkezetet, a fedőanyagot és a módot, a különböző technikájú falat vizsgálta volna. Nem látom szükségét annak, hogy nézetemet több kérdésben megváltoztassam (pl. a sütőharangok eredete, a kályhás szoba és a szenes ház összeépítése), de maga a módszer nem kielégítő. Újból alaposabb vizsgálat tárgyává kell tenni a kályhás szoba eredetét, megjelenésének idejét. Nem látszik helyesnek továbbá az a megállapítás sem, hogy az ormánsági ház »lényegileg azonos« a dinári háztípussal.²⁹⁾ Ezeket a következtetéseket el lehetett volna kerülni, ha *Gunda B.* a házat összes, számottevő elemeivel együtt vizsgálja s nem szűkíti le megfigyeléseit a »primitív«, visszafejlődő jelenségekre. A házat elszakította az ormánsági nép gazdasági életétől.

Véleményem szerint lakóházkutatónk — az értékes anyaggyűjtések mellett is — a két világháború között lényegében öncélú, morfológiai vizsgálat volt. Az egyes építészeti elemeket szinte önmagukért vizsgáltuk. Az eredetmagyarázó kísérletek során ősi formákat igyekeztünk megállapítani, s egyik vagy másik építkezési elem (szelemen és szarufa, gógány, stb.) fejlődéstörténetét a házban lakó embertől függetlenül vázoltuk fel. Nem voltunk tekintettel a lakóház-kultúra-komplexum egészére. A lakóházkutatók nem járultak hozzá a népcsoport, az etnikum alakulásának megismeréséhez. Meglévő történeti vagy nyelvészeti eredményeket próbáltak igazolni, anélkül, hogy anyagukkal a nép életére rávilágító, a néppel szoros kapcsolatban álló történeti folyamatokat rekonstruáltak volna. De ugyanekkor meg kellett volna állapítani a lakóházzal kapcsolatban a jövő fejlődését mutató progresszív irányvonalakat is.

Az építkezés alakulásának, változásának a folyamatát, az építkezés jellegzetességeit történetileg elmélyítve feltétlenül össze kell kapcsolnunk az etnikum, az etnikai csoport alakulásának kérdésével. *Jankó J.* 1901-ben megjelent munkájában (A magyar halászat eredete) már rámutatott arra, hogy a tárgyi kultúrájuk történeti rétegeinek, eredetének a nyomán miképpen pillanthatunk bele népünk kialakulásának folyamatába, a honfoglalás előtt gazdasági és társadalmi kérdések problémáiba. Megmutatta az utat ahhoz, hogy miképpen szólhatunk hozzá az őshaza kérdéséhez. A két világháború között csak *Lükő G.*-nak a moldvai csángókkal foglalkozó munkája az, amelyben az építkezéskutatás problémái s a szerző eredményei kapcsolatban állanak az etnikai csoport kialakulásának, történetének kérdésével. *Lükő G.* az udvar, a kapuk, a gazdasági melléképületek, az alaprajz, a nyílt tűzhelyek és kemencék, a bútorzat vizsgálatával igyekszik egyrészt a moldvai magyar etnikai rétegeket elkülöníteni, másrészt a moldvai magyarság kapcsolatát az erdélyi magyarsággal megállapítani. *Lükő G.* a tárgyi kultúrájuk vizsgálata során is arra az eredményre jut, hogy a moldvai magyarság és a Szamos-melléki magyarok közös etnikai alappal rendelkeznek. A moldvai magyarok nem székely elemeit a Szamos-völgyéből származtatja.³⁰ *Lükő G.* elmélete részleteiben kiigazításra szorul. Így pl. a lánc- vagy kettős udvar ismeretes a Székelyföldön is. A láncudvar nem sorolható azoknak a néprajzi bizonyítékoknak a sorába, amelyek a moldvai magyarság és a székelység műveltségének kettősségét igazolják.³¹

Mindezek ellenére is nagy érdeme *Lükő G.*-nak, hogy a néprajzi összehasonlítások segítségével hozzányúlt az etnikum alakulásának kérdéséhez.

Ha végigtekintünk *Meringer R.*, *Geramb V.*, *Schier Br.* lakóházkutató munkásságán, azt kell megállapítanunk, hogy vizsgálataik során az építkezéssel együttjáró szokásokat, hiedelmeket, a munka rítusait nem veszik figyelembe. Ez a módszer végigvonul a magyar lakóházkutatáson is. Legjobb példája ennek *A magyarság néprajzában* az építkezéstről írt összefoglalás. Az ú.n. »tárgyi« és »szellemi« részt a munka írói külön-külön tárgyalják. Az első kötetben olvashatunk az építőanyagról, a tetőszerkezetről, a tűzhelyekről, a magyar ház szökincseről. Az építkezés rítusait, az építőáldozat emlékét, a munka megünneplését — más szerző — csak a negyedik kötetben ismerteti. Összefoglaló munkában az anyag ilyen szemlélete nem kielégítő s lényegében kifejezője a gerambi ösvényen történő járásnak. *A magyarság néprajzában* feltétlenül meg kellett volna oldani a szokásanyagnak és az építkezés technikai, morfológiai részének együttes ismertetését. *Viski K.* a munka második kiadásának előszavában a követett módszerre feleletet próbál adni s nem vitatja a »magyar néprajz« fogalmának más felosztását, rendszerezését. Szerintem éppen összefoglaló jellegű kézikönyvben oldható meg a népeletben összetartozó jelenségek synoptikus bemutatása. *Zelenin D.* keleti szláv néprajzi kézikönyve³² tanulságos példával szolgálhatott volna néprajzosaink számára. *Zelenin D.* kézikönyvében az építkezés tárgya-

lásához hozzátartozik a szokásanyag, a hiedelem, a társadalmi hagyományok ismertetése is. Itt tartom célszerűnek megemlíteni azt, hogy a háztípusok történeti kialakulásának vizsgálatába be kell kapcsolnunk a házhoz tartozó szokásanyag elemzését is. Sajnos még a leíró jellegű tanulmányok legnagyobb részében is hiányzik a szokások, a hiedelmek ismertetése. Ki kell azonban emelnem *Vajkai A.* vizsgálatait, aki pl. Veszprém megye építkezését tárgyaló tanulmányában a ház technikai, formai elemeinek ismertetése mellett bemutatja az egyes etnikai csoportok építkezését, a házhoz és alkatrészeihez fűződő hiedelmeket, szokásokat, a házban folyó életet.³³ *Vajkai A.* a lakóházat sokrétű, különböző funkciókat ellátó feladataival együtt látja s kapcsolatba hozza az emberrel, a tájjal. Anélkül, hogy a részletekben elveszne, a bonyolult formák közepette is kiemeli a történeti értékelésre alkalmas lényegét. De az ő munkájának is részben hiányossága, hogy a falu különböző gazdasági és társadalmi rétegeinek az építkezését nem tárja kellően fel. Különben *Vajkai A.* házkutató munkásságát igen jelentősnek tartom (vö. *Finnisch-Ugrische Forschungen*, XXX. k., Helsinki, 1949. Anzeiger 24—33. 1). Sajnos többször előfordult, hogy igyekeztek munkáját nálunk elhallgatni.

A két világháború között rajzokban és fényképekben, technikai leírásokban becses anyagot közöltek az építészek. A Balatonvidék építészetével meginduló sorozat³⁴ lakóházaink különösebb újabkori fejlődésének igen értékes, úttörő dokumentum-gyűjteménye. Építészeink munkáiban azonban az eredetmagyarázatok során gyakori a kellően alá nem támasztott vélemény. *Tóth J.* pl. egyik — különben értékes — tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a göcseji és őrségi »boronaépületek és a szőlőhegyi pincék megőrizték az ősi magyar sátor (nyári szállás) és boronaház (téli szállás) szerkezeti és alaprajzi eredményeit«. ³⁵ A kástuk ollólábas, szarufás tetőszerkezetét az ősi magyar sátor tetőszerkezetével hozza kapcsolatba.³⁶ Mások a magyar házat a telken elfoglalt helyzete alapján a kínai házzal vetik össze.³⁷ Az eltúlzott keleti kapcsolatok jellemzik *Vámos F.* munkásságát is. *Vámos F.* szerint a magyar ház a Pontusz-Taurusz övezet hiláni háza.³⁸ Bizonyítani próbálta azután azt, hogy a szabadkémény az ősi magyar ház fedélszerkezetével azonos.³⁹ Nem vette azonban tekintetbe, hogy még ma is vannak kémény nélküli parasztházaink, amelyek éppen korábbi építkezési sajátság maradványai. Ha *Vámos F.* eredményeivel nem is érthetünk egyet, a magyar házkutatást érintő kritikai megjegyzései helyesek. Kiemeli, hogy »a magyar háztörténet eddig a német tudomány módszerével dolgozta fel a magyar anyagot«. ⁴⁰ Felhívja a figyelmet arra, hogy az alaprajz szerinti vizsgálatot az építőanyag, a szerkezet s egyéb elemek vizsgálatáig kell bővíteni.⁴¹ Sajnálhatjuk, hogy *Lükő G.* munkásságának egy időszakában belesodródott *Karácsony S.* »társaslogikai« zűrzavarába s ennek révén a házra vonatkozó fejtegetéseivel is lesiklott a tudomány területéről. Ilyen irányú munkásságának inkább csak *Karácsony S.* ide-oda helyezkedő hívei sorában volt népszerűsége s tudjuk, hogy ma már *Lükő G.* is túl van olyan teóriákon, amely szerint a búbos-

kemence és padkája, a szárazmalom keringője és a malomépület között transzcendens viszony van.⁴²

Népi építkezéskutatásunk túlzott morfológiai beállítottsága, a német tűzhelyvizsgálatok hatása s általában a néprajz elméleti fogyatéksága a magyarázata annak, hogy nem foglalkoztunk az egyes gazdasági rétegek és foglalkozási csoportok építészetével. Egyedül a pásztorépítkezés volt az, amely a két világháború között és az azt megelőző időkben felkeltette az etnográfusok figyelmét. Ezen a téren szép eredmények is születtek. A különböző munkák sorából — *Györffy I.* iránymutató összefoglalásai mellett — ki kell emelnem *Tálasz I.* tanulmányát a kiskunsági pásztorenyhelyekről, amelyben az állatfajták, a tartásmód és az egyes építmények közötti kapcsolatot tisztázza. Tanulmányos pl. annak a megállapítása, hogy a merinó juhok tenyésztését 1798-ban a halasi tanács azért igyekszik mellőztetni, mert a gazdáknak nincs módjuk a juhok természetének megfelelő épületeket emelni.⁴³ Hasonló vizsgálatokat végzett *Balogh I.* A tartásmód és az építkezés szoros kapcsolatát különben már *Györffy I.* és a pásztorokodással foglalkozó más kutatóink is kiemelik. Pásztorépületeink történeti értékeléséhez a magyar sátor kapcsán eredményesen *Bátky Zs.* járult hozzá.⁴⁴ A rendelkezésre álló történeti anyag mintaszerű feldolgozását végezte el *Viski K.* a székely kapuról írt tanulmányában. Ebben a munkában *Viski K.* tekintete elért a nyelvészettől a művészettörténetig s a népművészeti szempontból is jelentős alkotásunkról mindmáig a legelfogadhatóbb magyarázatot nyújtja. (Népr. Ért. XXI. 1929. 65—88.1.). A történeti anyag elmélyedő feldolgozása jellemzi *Zoltai L.* néhány építészeti tanulmányát.

Építkezéskutatásunkban általában hiányzik az az elvi célkitűzés, hogy a formákat és típusokat kapcsolatba hozzák az etnográfusok a gazdasági rétegekkel s az építkezést, a lakóház fejlődését a gazdasági tényezők alakító erejének figyelembevételével lássák. Ennek a szempontnak a felvetése pedig korábban jelentkezik irodalmunkban. *Kóris K.* 1912-ben kifejti, hogy a parasztság tagolódásának az építkezés jellegzetes mutatója s a nép építkezése, mint valami érzékeny műszer mutatja a gazdasági és társadalmi állapotot.⁴⁵ Etnográfusaink általában meglegszenek azzal, hogy ez vagy az a kezdetlegesebb forma a »szegénység« körében maradt meg. A gazdasági és társadalmi szempontok mellőzése megmerevítette és az élettől elszakította lakóházkutatásunkat. Ehhez még hozzájárul az, hogy a lakóházat az udvaron, telken helyetfoglaló melléképületekkel nem tekintettük szervesen összefüggő egységnek. Nem vizsgáltuk, hogy a termelési módok, a termelési viszonyok, a paraszti gazdálkodás alakulása miképpen tükröződik az építkezésben. Néhány tanulmány, megfigyelés érinti ugyan ezeket a kérdéseket, de *lakóházkutatásunk egészének módszerében* az ilyen pozitívumok változást nem jelentettek. Ezeknek a tanulmányoknak a sorába tartozik pl. *Erdei F.*-nek a makói tanyákról, *Fél E.*-nek a komáromi Kocs gazda- és zsellérházáról, *Kiss L.*-nak a szabolcsi veremlakásokról, *Gönyey S.*-nak a pestkörnyéki zsellér és volt jobbágyházakról közölt megfigyelése.⁴⁶

Rá szeretnék még mutatni arra, hogy a két világháború között komoly törekvések mutatkoztak a szabadtéri múzeum szervezése, felállítása terén.⁴⁷ A szabadtéri múzeumok kérdése talán legszorosabb kapcsolatban van a népi építészeti kutatásokkal. A szabadtéri múzeummal sikerült volna a népi emlékek számtalan objektumát megmenteni. Az etnográfusok tervei azonban az illetékes pénzügyi és egyéb hatóságoknál nem találtak megértésre. A balassagyarmati és veszprémi kezdeteknek nem lett folytatása. De ezen ne csodálkozunk. A feudális Magyarországon dolgozó népünk életét bemutató, ilyen szervezett intézmény nem is valósulhatott meg.

*

Nem feladatom itt a különböző részleteredményekkel való további foglalkozás, a tanulmányok, adatközlések sorozatos ismertetése. A népi építkezés kutatásának szempontjait, módszereit igyekeztem vázolni. A módszerek lényegében visszatükrözik néprajztudományunk elméleti fogyatékoságait, a néprajznak embertől és társadalomtól elszakadó irányzatát. A hibákból természetesen okulnunk kell. A felszabadulás után megjelent több tanulmány⁴⁸ feljogosít bennünket annak a feltételezésére, hogy lakóházkutatásunk a problémák felismerésében elmélyül s a retrográd szemlélet helyett vizsgálni fogja a termelési módnak s ezzel kapcsolatban a társadalmi viszonyoknak az építkezéssel való szoros kapcsolatát. Új mezőgazdasági politikánk is az ilyenirányú vizsgálatokra kell, hogy ösztönözze és szervezett munkára serkentse az etnográfusokat. A szocialista gazdálkodás útján haladó falu lehetővé teszi számunkra, hogy megfigyelhessük az új és a régi formák egymáshoz való viszonyát, az új kialakulását, nyomon kövessük az etnikai hagyományok formálóerejét s a szocializmus fejlődése nyomán maguknak az etnikai hagyományoknak a változását. *Kusnyer P.I.* kifejti, hogy a néprajz területe »a népi kultúra nemzeti formáinak tanulmányozása, a népi élet etnikai vagy nemzeti vonásainak a felderítése...«⁴⁹ Ehhez a feladatunkhoz rendkívül gazdag anyagot szolgáltat az építkezés. Munkánkat össze kell hangolni a régészek, művészettörténészek, építészek célkitűzéseivel. A hagyományos formákból ki kell választanunk a legértékesebbeket, hogy azokból dolgozó népünkkel együtt újabb, progresszív hagyományokat teremthessünk. A mult építkezésének vizsgálatával pedig dolgozó népünk történetének, életmódjának megismeréséhez kell hozzájárulnunk.

JEGYZETEK

1. *Huska J.*, A székely ház. Budapest, 1895; *Huska J.*, Tártyi ethnográfiánk őstörténeti vonatkozásai. Ethn. IX., 1898. 97—108. l.
2. *Janó J.*, A székely ház. Ethn. VI., 1895. 18—37. l.; *Herman O.*, »A magyarság háza«. Ethn. X., 1899. 282—286. l.
3. *Herman O.*, A magyar ősfoglalkozások köréből. Budapest, 1899. 16. l.
4. *Herman O.*, id. munk. 16. skk. l.

5. *Jankó J.*, A Balaton-melléki lakosság néprajza. Budapest, 1902. 205—206.
6. Lásd erről a kérdésről: *Stugyenyeckaja E. N.*, A mai kolhozparaszt-lakóház tanulmányozásának tapasztalataiból. Szovjet Néprajztudomány, 1953. 4. sz. 51. l.
7. *Cs. Sebestyén K.*, A háromszéki Szentföld székely háza. Népr. Ért. VI., 1905. 1—6. l.; *Cs. Sebestyén K.*, A gyimesi csángóház. Népr. Ért. X., 1909. 190—200. l.; *Györffy I.*, A Nagykunság és környékének népies építkezése. Népr. Ért. IX., 1908. 1—18., 153—166., X., 1909. 30—40., 65—78. l.; *Györffy I.*, Dél-Bihar falvai és építkezése. Népr. Ért. XVI., 1915. 104—129., XVII., 1916. 99—114. l. Természetesen igen becses anyag van *Szinte G.*, *Gönczi F.*, *Istvánffy Gy.*, *Pápai K.*, *Banner J.*, stb. munkáiban is.
8. *Györffy I.*, Dél-Bihar ... 128. l.
9. *Györffy I.*, Dél-Bihar ... 101. l.
10. *Vajkai A.*, A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Budapest, 1948. 16—17. l.
11. *Papp L.*, Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét-vidéki falvak helyén. Népr. Ért. XXIII., 1931. 137—152. l.; *Csalogovics J.*, Tolna vármegye Múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén. Népr. Ért. XXIX., 1937. 321—333. l.
12. *Bátky Zs.*, Magyar tűzhelyek és háztípusok. Népr. Ért. XXII., 1930. 114. l.
13. *Bátky Zs.*, id. munk. 113. l.
14. *Bátky Zs.*, Házvidékek és kultúrmozgalmak Kelet-Középeurópában. Népr. Ért. XXVI., 1934. 17—26. l.
15. *Bátky Zs.*, Ragfa és szarufa. Népr. Ért. XXIX., 1937. 340—345. l.
16. *Bátky Zs.*, Magyar tűzhelyek és háztípusok. Népr. Ért. XXII., 1930. 113—137. l.
17. A magyarság néprajza I. k. Budapest, 1941. 147., 164. l.
18. *Cs. Sebestyén K.*, A székely ház eredete. Népr. Ért. XXXIII., 1941. 61. l.
19. A magyarság néprajza I. k. Budapest, 1941. 174. l., vö. még Népr. Ért. XXVI., 1934. 9—10. l.
20. *Györffy I.*, A Nagykunság és környékének népies építkezése. Népr. Ért. X., 1909. 30. skk. l.
21. *Szubó K.*, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei, Budapest, 1938. 79. skk. l.
22. *Bátky Zs.*, Magyar tűzhelyek ... 116. l.
23. *Bátky Zs.*, A »pesti«-hez. Népr. Ért. XXIV., 1932. 30. l.; A magyarság néprajza, I. k. Budapest, 1941. 152. l.
24. *Cs. Sebestyén K.*, A székely ház eredete. Népr. Ért. XXXIII., 1941. 68. skk. l.
25. *Lükő G.*, A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Budapest, 1936. 122. l.; Népr. Ért. XXIV., 1932. 30. l.
26. *László F.*, Ásatások az erdősi őstelepen. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből. Kolozsvár, 1914. 279. skk. l.
27. *Szimonyenko J. F.*, Adatok a sütőkemence történetéhez Ukrajna területén. Szovjet Néprajztudomány, 1953. 4. 40. skk. l.
28. Vö. pl. *Bogáts D.*, Háromszéki oklevél-szójegyzék. Kolozsvár, 1943.
29. *Gunda B.*, A lakóház kialakulása az Ormánságban... Ethn. XI.VII., 1936. 183—210. l.
30. *Lükő G.*, id. munk. 151. l.
31. *Gunda B.*, Az erdélyi és moldvai kettős udvarok. Nép és Nyelv, I. Kolozsvár, 1941. 155. l.
32. *Zelenin D.*, Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin—Leipzig, 1927.
33. *Vajkai A.*, Veszprém megye népi építkezése. Népr. Ért. XXXII., 1940. 1—22., 310—344. l.
34. *Tóth K.*—*Nászay M.*—*Padányi Gulyás J.*, A Balatonvidék népének építészete. Budapest, 1936.
35. *Tóth J.*, Falusi épületek fejlődése a nyugati végeken. Szombathely, é. n. 38. l.
36. *Tóth J.*, id. munk. 8. l.
37. *Bierbauer V.*, A magyar ház története. Magyar Szemle, XXXIX. k., 1940. 208. l.
38. *Vámos F.*, A magyar összehasonlító háztörténet feladatai. Ethn. L. 1939. 50. l.
39. *Vámos F.*, A parasztház »szabadkémények« az ősi magyar ház fedélszerkezete. Hajlék. I. 1. sz. 34—39. l.
40. *Vámos F.*, A magyar összehasonlító háztörténet ... 42. l.
41. *Vámos F.*, id. munk. 49. l.
42. *Lükő G.*, A magyar lélek formái. Budapest, 1942. 283. l.
43. *Tálasai I.*, A jószág enyhelye a kiskun pusztákon. Ethn. XLVII., 1936. 166. l.
44. *Bátky Zs.*, A magyar sátor és emlékei. Népr. Ért. XXII. 1930. 1—14. l.
45. *Körös K.*, Az alföldi magyar parasztság építkezésének szociológiai jelentősége. Huszadik Század, XIII. Budapest, 1912. 546., 552—553. l.

46. *Erdei F.*, A makói tanyarendszer. *Népünk és Nyelvünk*, IV., Szeged, 1932. 81. skk. 1.; *Fél E.*, Kocs 1936-ban. Budapest, 1941. 46. skk. 1.; *Kiss L.*, Földházak Szabolcs vármegyében. *Népr. Ért.* XXVIII., 1936. 72—91. l.; *Gönyei S.*, Budapest környékének községei. *Népr. Ért.* XXXIV. 1942. 224. l. Gyűjtőink és megfigyelőink közül a részletekben is értékes anyagot rögzítettek le *Gönyey S.* és *Seemayer V.* Csak sajnálhatjuk, hogy monográfikusan nem dolgozták fel valamelyik vidék építkezését.

47. *Domanovszky Gy.*, A szabadtéri múzeum szervezeti és technikai kérdései. *Népr. Ért.* XXXII., 1940. 165. skk. 1.; *Viski K.*, A magyar Skansen. *Magyar Szemle*, 1931. 3. sz.; *Vargha L.*, A magyar Skansen. *Ethn.* XLVIII., 1937. 330—340. l.

48. *Tálasz I.*, Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái. Kny. Szeged, 1936.; *Vajkai A.*, A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Budapest, 1948. (A kérdés bőséges irodalmával. Mivel *Vajkai A.* munkájában — a korábbi időszakokra is — részletes irodalmat nyújt, itt a bibliográfiai jellegű felsorolást mellőzöm); *Bakó F.*, Adatok a szocializmus faluépítkezéseinek történetéhez. *Ethn.* LXIV., 1953. 24—85. l.; *Szolnoky L.*, Néprajzi megfigyelések egy új szocialista község kialakulásával kapcsolatban. *Ethn.* LXIV., 1953. 104—147. l.

49. *Kusnyer P. I.*, A Szovjetunió népei szocialista kultúrájának és életmódjának néprajzi tanulmányozásáról. *Ethn.* LXIV., 1953. 19. l.

HOZZÁSZÓLÁSOK

VARGHA LÁSZLÓ

A magyar néprajztudomány kérdéseit, feladatait vizsgálva, helyesnek kell elismerni tudományszakunk kritikai értékelését.

Társadalmunk forradalmi változása és átalakulása tudományos életünkben is megkívánja a kritikai összegezést. A magyar néprajztudomány, egyes korszaka határán, egyes korszaka lezárásakor az áttekintő, összegező kritikai értékelés annál is inkább kívánatos, mivel ezt a feladatot tudományos életünkben a társtudományok területén részben már megkezdték, részben el is végezték.

A magyar néprajztudomány területén is ez lenne az elsődleges feladatunk: a részletes, átfogó, a tudományszak szerves felmérése, bírálata és korszerű értékelése. A magyar néprajztudomány azonban ezzel a feladattal — napjainkig — adós maradt.

Ebben az összegező áttekintésben természetesen az egyes szakterületek — így pld. a település és azzal szoros egységben álló népi építkezés — kritikai értékelése is megfelelő helyet és súlyt nyerhetne.

A magyar néprajztudománynak ez a halaszthatatlan feladata ugyan az egyes szűkebb szakterületek egymástól elvállalkozó áttekintésével is elvégezhető. Bár az egyes szakterületek ilyen jellegű kritikai értékelése a feladat — a kérdéscsoport — egységes áttekintésének a menetét nagymértékben késleltetné, s bizonyos mértékig akadályoztatná is.

Ebből a szempontból nézve Gunda Béla előadásában, elsősorban a néprajztudomány szükségszerű és átfogó kritikai értékelése kérdésének mintha a megkerülését éreznénk. Ez a feltevésünk azonban nem az előadás értékeléséhez kapcsolódik, inkább a leszűkített témaválasztáshoz, a néprajztudomány egyik — bár jelentős — szakterületének ilyen jellegű, de kissé önkényesnek is tekinthető vizsgálatához.

Mindamellet elismerjük a kritikai értékelés szűkebb szakterületre vonatkozó, korlátozott jogosságát is. Bár azt sem hallgathatjuk el, hogy a magyar néprajztudomány teljes egészéről, vagy lega'ább is az anyagi kultúra területéről — többek között — Gunda Béla lett volna hivatott ezt a kritikai áttekintést és értékelést megadni. A kritikai szemléletnek ez a leszűkítése egyúttal mintha a felelősségvállalás korlátozásával is járna. Legalább is annak tűnhetik és — ez már az előadás bírálatához tartozik — mindez a népi építkezés átfogó szemléletén, a társtudományok, a rokottudományszakok kapcsolatain, a néprajzi és az építészeti kérdéseken is mintha csorbát ejtene.

Az előadó a két világháború közötti magyar néprajztudomány iskolájában Bátky, Györffy, Viski körében nevelődve, hasonló s lényegében megegyező iskolázottsággal, érdeklődéssel és módszertani munkássággal sokoldalú és eredményes tudományos munkásságot fejtett ki. A kritika tehát részben, bizonyos mértékig önkritika is, amelyet az előadó nyilván a nagy és a tanító mesterekre is tekintettel, kissé tartózkodó szerénységgel tett meg. Gondoljunk itt elsősorban Bátkynak az Ormánsági lakóház kialakulása kérdésében Gundával folytatott vitájára, amely a jelenleg bírált és kritikailag értékelt iskola, módszertani munkásságának klasszikus példája volt.

Az előadó azonban megtette az önkritikát, s ez a vállalás már önmagában is tiszteletreméltó.

A magyar népi építkezés kutatásának a két világháború közötti időpontra korlátozott áttekintése lényegében és alapjában jó összegezést jelent, ha a teljességet nem is éri el. Nagymértékben elősegítette az áttekintés lehetőségét, sok hasznos szempontot nyújtott azonban az is, hogy az ilyen irányú törekvések és kísérletek a múltban sem voltak ismeretlenek. Akár egyes tanulmányok bevezetéseiben, előadásokban (Cs. Sebestyén Károly), akár, s itt névszerint is meg kell említenem, Vajkai Aurél: A magyar népi építkezés és lakás kutatás c. tanulmányában (Bp. 1948.), amelyet bizonyos műszaki — építészeti — szempontú és úgy vélem csupán látszólagos ellentétes állásfoglalása ellenére, ma is irányt mutatónak tarthatunk. Előadó Györffy István alapvető jelentőségű — történeti szemléletű s nem csupán leíró jellegű — tanulmányai mellett, Bátky Zsigmond és Cs. Sebestyén Károly fejlődéstörténeti és tipológiai jellegű munkásságát általában helyesen értelmezi és értékeli. Bár a Györffy Istvánnal szemben támasztott kritikája, amelyben a Dél-Bihar falvai és építkezése c. tanulmány kiragadott feltevéseit alapvető kérdésként tekinti, túlzásnak minősíthető. A fejlődéstörténeti és tipológiai jellegű kérdéseknél azonban elsősorban is ismernünk kell a népi építkezés vizsgálata akkori adottságait, lehetőségeit és módszereit. Bátky Zsigmond nyelvtudományi és történeti szemléletű vizsgálata szinte kizárólag helyszíni vizsgálat nélkül, vagy legalább is mások helyszíni vizsgálata alapján történt. Cs. Sebestyén Károly érdeme, Gönyey Sándorral együtt, hogy helyszíni vizsgálatai, részletes és építészeti szempontból szinte kizárólag egyedül hasznosítható közléseik alapján, az íróasztali kutatást valószínűvé, tárgyiasabbá tették. Felismerték és éltek is vele, hogy magától az élettől, az építészeti alkotásoktól, a közvetlen helyszíni vizsgálatától elzárkózni nem lehet. Hasonlóképpen az egyes — ha jelentős — részletekre figyelő kutatások és részletközlésekre épülő tipologizálás, fejlődéstörténeti megállapítás is, pld. a sütőharangok házmorfológiai szempontból történt eredetkérdésének a vizsgálata, meddő erőfeszítésnek bizonyult. Természetesen nem az ő hibájuk, hogy ezzel az alapján egységes, ha módszereikben részben eltérő vizsgálatokkal, az előadó által részletesen ismertetett és bírált — fejlődéstörténeti és tipológiai — szemléleten alig tudnak rést nyitni.

Az előadó által is kívánatosnak tartott társadalomtudományi és elsősorban történelmi jellegű szempontok hiánya valóban erősen érezhető a népi építkezés vizsgálatában. Az átfogó történelmi szemlélet elégtelensége kétségkívül súlyos mulasztást jelent. Mindamellet az előadó még sok olyan kérdéssel, sok olyan, másjellegű szempont felvetésével és mérlegelésével is adós maradt, amelyek hasonlóképpen kívánatosak, vagy olyan tanulmányok, célkitűzések és módszertani munkálatok megemlékezésével, amelyekről éppen az előadó állapította meg, igaz, még a két világháború között, hogy tanulságosak, mintaszerűek, hézagpótlóak, új szempontúak, forrásértékűek.

A népi építkezés teljességét, a kérdések — a problémák — egymásba kapcsolódását, szerves egységét tekintve, úgy érezzük, hogy valamennyi érdekelt tudományág, valamennyi szakterület egységes és együttes szemlélete és értékelése adhat csupán maradéktalan és teljes eredményt. A népi építkezés átfogó, egységes szemlélete — véleményem szerint — ugyanis alapvetően megkívánja, hogy a népi építkezés vizsgálatánál — többek között — a műszaki — építészeti — szempontok is érvényesüljenek. Az ilyen irányú kísérletek és törekvések természetesen nem válhattak teljes értékűvé és általános érvényűvé, egyrészt a kölcsönös — néprajzi és építészeti — követelmények, másrészt a szakismeretek hiányában.

Nem szabad megfeledkeznünk ugyanis arról, hogy a leíró jellegű tanulmányok mellett, a ház életével foglalkozó közlemények sorában, a műszaki vonatkozásúak is elengedhetetlenül szükségesek: akár építőanyag, épület-szerkezet, vagy művészettörténet, építőművészet vonatkozású vizsgálatról van szó. Mindez kölcsönösen is kiegészíti egymást, mindez a maga sajátos szempontjai szerint, nem egy alapvető kérdés részletes vizsgálatával és eredményével, a népi építkezés kutatást szervezesebbé és teljesebbé is teszi. A társ-tudományok, a szakterületek szoros kapcsolatát, ennek a szerves együttműködésnek a jelentőségét, úgy vélem, a dialektikus materializmus elvét is tekintve, nem kell külön is bizonyítanunk. Ennek a szemléletnek a hiánya és felismerése elsősorban a kivánalma nem tűnik ki az előadásból. Bár egy helyütt megemlíti, hogy »... munkánkat össze kell hangolni az építészek célkitűzésével...« mégis, ezzel ellentétben, az építészeti jellegű kutatások értékelése még mindig bizonyos mérvű antagonizmust rejt magában. Nem szorul külön bizonyításra, hogy különböző építészeti jellegek vizsgálata mennyire fontos feladatunk, s az sem, hogy a népi építkezés gyűjtése módszerei is fejlődtek a XX. sz. első felében, ha néprajzi részről nem is tekintették azokat mindig elismeréssel.

A műszaki jellegű szerkezetek, szerkezeti elemek és részletek vizsgálata nyilvánvalóan műszaki: a művészeti, az építőművészeti vonatkozású kérdések vizsgálata művészettörténeti ismereteket kíván meg. Súlyos felelőtlenség lenne az ilyen jellegű vizsgálatokban rejlő értékeket és eredményeket pusztán azért mellőzni, vagy legalább is mellékesen kezelni, mert a műszaki és művészettörténeti jellegű vizsgálat és eredmény egyesek számára esetleg már eleve ismeretlennek és érthetetlennek is tűnhet fel. A műszaki jellegű vizsgálatokban, felmérésekben rejlő gazdag adatanyag, a szerkezetben, a szerkezeti elemekben szinte kitapinthatóan jelentkező és az eredetkérdésre, a fejlődés menetére is meglepő eredménnyel rávilágító adatok nélkülözhetetlenek a népi építkezés vizsgálatában. Györffy István tanulmányai éssaját kutatásaim, felméréseim alapján is vallom, hogy a nyílt fedélszékű, sátor tetős, kanfaros, teljes kontyos, korábban ágasfás, szelemenes, majd a faanyag megfogyatkozásával egyre inkább ollóágasos és egyeneságasos építményeink (tüzelősőljaink), valamint a középszarúfás tetőszekek (kástuk, szőlőkunyhók) szerkezetükben, a szerkezet fejlődésében, egy korábbi, természetszerűleg már eltűnt, sátorszerű tetőszerkezet megoldására is utalnak. A tetőszerkezet alakulása, a szerkezet változása, fejlődése, a szerkezeti megoldások műszaki lehetőségeit tekintve, világosan ezt mutatják. Mindezek ismeretében dr. Tóth János ilyen jellegű és tárgyú kutatásait és tanulmányait — ha végső következtetéseiben nem is mindenben követem az előadóval szemben —, igen nagy jelentőségűnek tartom. Annál is inkább, mivel a kérdés felvetése, felismerése és helyes megfogalmazása már önmagában is jelentős és figyelemreméltó. Az ilyen szempontú kérdés felvetése számunkra már csak abból a szempontból is tanulságos, mert pld. a magyar sátor téralakítása, térformálása, ha ugyancsak másjellegű építőanyagban és más rendeltetésű építészeti alkotásokban, de még a kora középkorban is tovább élt, s napjainkig is szép számmal fennmaradt, a centrális, köralaprajzú, a belső terében több karélyos, XII.—XIII. sz.-i román stílusú egyházaink sorában, pld. a karcsai, a hidegségi, a kiszombori, a gerényi (Horány), a rábaszentmiklósi templomokban. (Talán nem lesz érdektelen, ha megemlítem, hogy ennek a kérdésnek a felismerése, a középkori centrális elrendezésű egyházak térszerkesztési megoldása és módszere megállapítása, építészettörténész érdeme.)

Előadó a továbbiakban, Vámos tanulmányai elemzésénél, felveti és megemlíti, »... hogy az alaprajz szerinti vizsgálatot az építőanyag, a szerkezet s egyéb elemek vizsgálatáig kell bővíteni«. Ebben az alapvető kérdésben az előadó nem foglalt állást. A magam részéről, Vámos említett sorait azzal egészítem ki, hogy az etnikai, a gazdasági adottságok, az életforma sokrétű jelenségei mellett és a társadalmi rétegek igénye és szerepe figyelembevételével, az anyag, a technika, a forma és a díszítmény együttes szerepét, jelentőségét és összhangját is figyelembe kell vennünk.

Az elhangzott előadásban — a továbbiakban — a magyar népi műemlékekre is utalás történt, a szabadtéri néprajzi múzeum kérdésének a megemlézése mellett. Valóban, egyik jelentős feladatunk a népi műemlékek védelme és vizsgálata. A népi műemlékek tervszerű feltárása, felkutatása, megóvása és fenntartása a népi építészet átfogó jellegű és az előzőekben vázolt szemléletű, tervszerű és rendszeres vizsgálata keretében végezhető el. Számunkra, a magyar népi építkezés egészét tekintve, nem kétséges, hogy a népi műemlékekben — a népi építészetben — rejlik magasfokú néprajzi és építészeti adottságok, a műemlékek többi ágazatával (az egyházi, a feudális, a polgári, az ipari jellegű műemlékekkel) egyenrangúak és egyenlő értékűek. A magyar néprajztudomány egyik jelentős feladata és követelménye, hogy ezzel a kérdéssel minél behatóbban foglalkozzék.

Befejezésül, mintegy a gyakorlati szempontú kérdésekre is válaszolva, az előadó progresszív igénylését is kiemelve, csupán megemlítem, hogy Magyarországon jelenleg, rendszeresen és intézményesen, a vázolt szempontok figyelembevételével, a magyar népi építkezéssel nem foglalkozunk. Mindazok a kutatók, akik ezzel a kérdéssel kapcsolatban állanak, általában a saját tudományszakuk szemszögéből, sajátos igényeik és követelményeik szerint, egymástól elszigetelve, egymás munkásságát is alig ismerve, módszertanilag is elkülönülve, sok esetben egymással ellentétes szemlélettel vizsgálják a magyar népi építkezés kérdését. Vajjon helyes-e ez a szakmabeli elkülönülés? Tudományos tervszerű munkálatainak az igénye és követelménye, vajjon, erre a jelentős, tudományos és gyakorlati szempontból egyaránt értékes szakterületre mennyiben vonatkoztatatható?

Ebből a szempontból a kritikai összegezés fogalmának, kérdések és feladatok tisztázásával is járhat együtt, s erre valóban szükség lenne. Gunda Béla előadása a kritikai értékelés kérdését tekintve azonban csupán elindulás, de a mi szempontunkból nem vált teljes értékűvé.

A magyar néprajztudomány feladata, hogy a kritikai értékelések sorát növelje, a kérdéseket helyesen értelmezze, s az egyes szakterületeken az együttműködést és a progresszív ást is kellőképpen biztosítsa.

BORBIRÓ VIRGIL

Hozzászólásom tulajdonképpen kiesik a jelenlévők szakmai keretéből. Mind az előadó, mind az eddigi hozzászólók szakmabeli etnográfusok, és mint ilyenek a magyar népi ház kérdését ebből az etnográfiai szempontból tárgyalták. A magam részéről, mint gyakorló építész a magyar paraszti ház kérdését máshogy látom: építészeti szempontból, és az építészetet mindig elsősorban téralkotásnak kell tekinteni. Ez belőlem bizonyos kritikai megjegyzéseket vált ki az előadó elénktárta anyaghoz. A problémával 25 esztendeje foglalkozom,

mert azóta szükségét éreztem annak, hogy ebbe a kérdésbe az építész is beleszóljon. Ezért szembekerültem a háznak mind néprajzi, mind építészeti kutatóival — ezek viszont álláspontomat sem néprajzi, sem építészeti szempontból nem tették magukévá. A néprajzosokkal szembeni különbség a következő: a magam részéről, mint építész a házban, bármely házról is legyen szó, akár tanácskozásaink keretét képező Ybl-féle palotáról, akár a legegyszerűbb parasztházról, elsősorban mint téralkotást tekintem, aminthogy minden építésznek ez a feladata: teret alkotni az ember számára, akinek a civilizáció bizonyos fokától kezdve ilyenre szüksége van. Ezzel szemben a néprajzi házkutatók — amint az előadó és a hozzászólók szavaiból kitűnt — a házban *tárgyat* látnak és annak előállítása, technológiája érdekli őket. Amíg én tehát a tér felől, belülről látom elsősorban a házat, addig az etnográfusok abban egy térben létező plasztikus alkotást szemlélnék. Érdeklődésük a saját tudományos irányelveik szerint ennek technikai létrejöttére irányul, másodsorban azt vizsgálják, hogy a ház a múlt külső befolyásai alatt miképpen keletkezett, mely külső befolyásokból eredt, vagyis építetői honnau, mit vettek át. A magam részéről nem azt tartom fontosnak, hogy valamit átvettek, — hanem azt, hogy mit vettek át, és hogyan tették azt a magukévá.

Ebből ered egy nagy kifogásom az etnográfiai háztudománnyal szemben. A magyar tudomány mintegy 80 éve a német nacionalista és imperialista célzatú tudomány hatása alá került. Ezért a magyar paraszti házat csakhamar »felnémet« *háznak* minősítették, elfogadták ezt a német kategóriát.

Ezzel szemben, épp annak alapján, amit az előadó és a hozzászólók itt előadtak, mindirkább tudatára kellene ébrednünk, hogy a magyar háznál nem annyira a német hatásokat, hasonlóságokat kellene keresnünk és kihangsúlyoznunk, hanem a történelmi és táji adottságoknál fogva is, a *keleti házakkal való rokonságot*, mert ahhoz sokkal több szál fűzi paraszti építészetünket. Sőt el merek menni odáig, hogy a *magyar házat a keleteurópai ház egyik változatának tekintsem*.

A magyar háztudomány elgermanizálásának egyik jelenségét egy kis eseménnyel szeretném megvilágítani. A 30-as évek végén egy német nemzeti szocialista folyóirat az egyik »külföldi-német« *olvasójának* arra a kérdésére, hogy vajjon mi az oka annak, hogy a württembergi svábok a Duna mentén a magyar házhoz hasonló szegényes otthonokat építettek maguknak — a német szerkesztő volt olyan tisztességes, hogy megmagyarázta: a házat mindig az adott viszonyok szerint kell megépíttetni és ebben az esetben is az itt élő svábok az évszázadok óta általunk kipróbált és kielélt házformát alkalmazták. Megdöbbenő, hogy ezzel szemben az is megtörtént, hogy a magyar alföldi házat XVIII. századi katonai típuservektől származtatták.

E kis intermezzo után a magam álláspontját akarom még jobban megvilágítani. Meggyőződésem, hogy a tér formálása szempontjából kell vizsgálni minden építményt legyen az új vagy régi. Kétségtelen nyilván az, hogy minden építésnek a szükségleteket kell kielégítenie. Ezeket a tisztán funkcionális szempontokon kívül más szempontok is vannak, nevezetesen úgy tartom, hogy *minden népnek megvan a maga jellegzetes térbeli magatartása*, minden nép másképpen helyezkedik szembe a világtérrel, másképpen helyezkedik a környező térbe. Világítsa meg ezt egy példa: az európai építészet legjelesebb őseinek a görög templomot, nevezetesen annak legegyszerűbb formáját a »templum in antis«*-t* szoktuk tekinteni, amely lényegében egy emberi ház mása, ill. a feltételezett istennek háza. Ugyanez volt a legrégebbi görög lakóháznak, a megaron-

nak formája is, úgy ahogy azt megtalálták Trójában és Mykenaeen. Ha a szokottnál alaposabban vizsgáljuk meg a kérdést, akkor megállapíthatjuk, hogy ez a ház az Északkeurópából Déleuropába vándorló népek őskori házaiból ered, annak térbeli elvével azonos. Másfelől ugyanezen ősi házak térbeli rendjét ismerjük fel a germánság leghíresebb házában, a nagy alnémet házakban. Mindezen házak a *mélységi tengely irányában fejlettek és tereik egymásmögött sorakoznak*. Ezzel szemben a magyar ház és a keleteurópai népek, sőt számos ázsiai népnek házába a bejárat az eresz alá esik, a ház helyiségei a bejáratos középső tér két oldalára kerülnek, így ezek a házak *széles házak* és helyiségeik *egymás mellett sorakoznak*. Ezek a különbségek a népek eltérő térbeli magatartásairól beszélnek. És különböző magatartásokat a népek másfajta térbeli csoportosulásainál is megfigyelhetjük. Az indogermán népek csatarendjét jellemzi az oszlopforma, a falanx, tehát az egymásmögöttiség, a mélységi tengely rendje — a keleti lovas nomádnépek viszont széles vonalban állnak fel harcra, tehát egymásmellett szélesség irányban.

Az ilyen szemléletű háztudomány kimunkálása hosszú évek óta foglalkoztat és közölhetem, hogy ez idő szerint a Tudományos Akadémia jóvoltából munkám első részét alaposabban kidolgozhatom. Hangsúlyozom, hogy a nagyobb-méretű tanulmányomban nem kívánok szembehelyezkedni az etnográfia háztudományi álláspontjával, hanem egy párhuzamos, építészeti szempont szerint kívánom megmutatni a magyarság és más népek népi házainak jellegzetességeit. Talán e két álláspont szintéziséből kialakulhat az az új szemléletű népi háztudomány, amely elé sokan várakozással tekintenek.

TÁLASI ISTVÁN

Az elhangzott előadás ismertette a két világháború között folyó építkezéskutatást, és kétségtelen, hogy a felvázolt és követett módszertani elvek, nézetek nem egyszer a szakterületükön uralkodott pozitívizmus egyoldalúságát, gyakran a valóságtól elszakadottságát bizonyítják. Ha az összeredményen keresztül nézzük kutatóink tevékenységét, mégis el kell ismernünk, hogy az előttünk járók nem érdemtelen úttörők voltak, bár az úttörés együttjárt tévedésekkel, a kevés anyagra épített elméletek és preconcepciók ellentmondásaival, s a tájékozódás során elődeink a külföldi kutatók közül is úgyszólván csak a németek búvárlatait tartották szem előtt. Nem volt mentes ez a kutatási korszak bizonyos nacionalista elfogultságtól sem, ugyanakkor védekezni is kellett a pángermán szemléletű tantételek ellen. A történeti konstrukciók többnyire csak történeti adatkapcsolások voltak elmélyedő történetiség nélkül, s a társadalomtudományi szemlélet is kevésbé érvényesült. E hibák azonban kutatásaink egyéb területein is jelentkeztek, sokszor azon elismerhető szakteredmények nélkül, amit végső fokon a hazai házkutatásunktól eltagadni nem lehet. Az anyagi kultúra területein a két világháború között a házbúvárlat viszonylag magas szinten dolgozott, ezen a területen volt a legfejlettebb a vitaszellem, ami e szakterület fejlődését előmozdította, s egyben látókörtágító hatással volt az anyagi kultúra egyéb területeinek művelésében is. Mindenesetre eljutott házkutatásunk egy olyan szintézisre, amely körvonalazott tipológiával és nem csekély dokumentáló anyagával alkalmasabb már most a felülvizsgálásra, mint jónéhány más részterületünk, ahol még az anyaggyűjtés is kezdeti fokon áll.

A felülvizsgálat célkitűzésével együttjár, hogy ne csak azt kérjük számon, amit e terület munkásai megtettek, de azt is vessük fel, ami mindmáig tartó hiányosság, s amit a referátum sem említ. A bírálóat azonban építsen is. Vizsgáljunk meg főbenjáró nézeteket, mennyiben érvényesek, mennyiben jutottunk túl rajtuk, s itt az ideje, hogy mai ismereteink egybevetésével, főleg a történeti-társadalmi szemlélet behatóbb, dialektikus alkalmazásával, új felismerésekkel, újabb anyag birtokában felvázoljuk a kutatás vagy egyes részterületeinek várható irányát, ha az nem egyszer a termékeny hipotézisnél nem is tart többre igényt, mert a módszerek bírálata önmagában nem fog jelenteni termékenységet. Szakterületünk végső célkitűzésére magyar szempontból is áll, amit *M. G. Rabinovics* fejt ki az orosz népre nézve egyik tanulmányában: »... a ház és település kérdése az orosz kultúra történetének egyik csemópontja. Ezzel szorosan összefüggnek a nép történetének legfontosabb problémái, eredetétől és gazdálkodásának egész jellegétől kezdve egészen a szellemi kultúra problémáig (művészet, hiedelem, stb.)« (*M. G. Rabinovics: Ház és telek a régi Moszkvában. Szov. Etn. 1952. 3, 50—75*). Hozzászólásomban a gazdag mondánivalók közül főként a magyar lakóház eredete fejlődése (és táji változatai), s a ház és az etnikum néhány kérdését érintem.

Jankó János a magyar ház történetéről és táji típusairól írt beszámoló tanulmányában (*Jankó János: Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja, Bp. 1897.*) őszintén szól mindazokról a nehézségekről, melyek mindjárt házkutatásunk megindulásakor mutatkoznak, s nem csupán az anyag megismerésében és a típusok meghatározásában, hanem a történeti fejlődés megragadhatóságát illetve is. Az európai házkutatás még szintén gyermekcipőben járt, sok perspektívát nem adhatott neki, s azt, hogy a »felnémet«-típus külföldön még évtizedekig kísértő teóriáját ekkor átvette, nem róhatjuk fel hibájául: a milleniumi kiállításon bemutatott táji háztípusok nem voltak teljesen hitelesek, illetőleg csak az illető táj vagy helység legújabb és legmutatósebb reprezentánsaiként kerültek bemutatásra. Rövid élete és másirányú munkássága miatt később teljes revíziót már nem hajthatott végre. Tanulmányából azonban kitűnik, hogy a bemutatott típusokat építkezésünk fejlődése végső láncszemeinek tartja. A honfoglalás kora óta a magyar ház történetének három fázisát állapítja meg. A honfoglalók hajlék-kultúrájára nézve elfogadja *Pauler Gyula* véleményét: a magyarság akkor sátorlakó, s a házat betelepődése után veszi át. *Jankó* a saját idejében meglévő háztípusokról és változataikról azt tartja, hogy ezek fejlődését adatok és emlékek nyomán a XVIII. századtól kezdve lehet vizsgálni, azonban a honfoglalás korától az odáig eltelt 600 év alatt jelentős változásoknak kellett történniük. Elgondolása közvetve azt is jelenti, hogy a honfoglalástól a XIX. sz. végéig a magyar hajlék-kultúrában minőségi és interetnikus változások folytak le, ezeknek alapvető fejlődésmenetét a néprajz tudománynak ki kell kutatnia. *Jankó János* forrásként ma is becsés könyve nem oldotta meg a magyar ház eredetének és fejlődésének történeti kérdését, de előfutára a tudományos ház-tanulmányoknak.

A tudományos kutatás a magyar ház eredetére és későbbi alakulására a két világháború között már igyekezett méltányolható buzgalommal feleletet adni. Ebben az időben éppen egyik alapvető kutatásterület volt a magyar ház genezisének problémája, a másik a tájilag kialakult történeti típusok megállapítása, s rajtuk keresztül a magyar ház keleteurópai és középeurópai házkultúrákkal való összefüggéseinek vizsgálata.

I. A magyar ház genezise szempontjából a rekonstrukcióra nézve irányadók voltak a *nyelvi*, a honfoglalást megelőző és követő csekélyszámú *történeti adatok*, az egykorú és recens *párhuzamok*. Teljesen hiányzott úgyszólván mindezekig a honfoglalás előtti szállásterületek népei és az Árpád-kor magyarországi házemlékeinek következtetésre bevonása, igaz, az utóbbi lehetőségek csak főleg az előző évek magyar és szovjet *régészeti kutatások* nyomán kezdenek realizálódni. A kutatóink által »ősi« magyar háznak nevezett lakóház kronológiája is elég bizonytalan. A feltételezésekből általában a honfoglalást megelőző század vehető ki, olykor beleértik vagy ideértik a honfoglalók hajlékait, de ugyanúgy gyakran a fogalomkörbe számítják az árpádkori házakat is. A laza értelmezés az egyenlő nevezőre-hozzás veszélyével jár, az eltérő gazdasági és társadalmi viszonyok, a népközi helyzetek differenciálatlan szemléletével tehát egy döntően fontos életformaváltozás tárgyi javai kiértékelésében a folyamatosság és a minőségváltozás néhány alapvető kérdése homályban maradt. A hajlékféleségek *ház* értelmezésében szintén az előbbieket következtében voltak egymástól eltérő vélemények.

Kutatóink közül Cs. *Sebestyén Károly* volt az, aki a két világháború között egy kizárólagos nomád életforma túlkompenzálásával azt állította, hogy a honfoglalók háza egy jurt-féle nemezsátor volt, erre vitték át előzőleg a nomádságra áttéréskor az előző hajlék-félék és szerkezetrészek finnugor neveit. (Cs. *Sebestyén Károly*: Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok? Napkelet, 1926, 691, stb.) Ez a nézete változatlanul fennáll később is. A magyar ház ősi magyar műszavai. (Ethn. 1941. 24—36.) Szerinte a magyarok ezt a jurt-féle sátor szintén az ősi *ház* szóval nevezték: »Mert ha nem így lett volna, akkor nem nevezhették volna *ház*-nak azt az új, szilárdan épített hajlékot, amelyet új hazájukban ismertek meg s tanultak építeni más népektől.« (25.) Majd folytatja: »Arról ugyanis szó sem lehet, hogy a magyarok a honfoglalás idejében a kerek jurt mellett még valami más, szilárdan épített négyszögletes fa- vagy sár-falú házat hoztak volna magukkal.« Így ugyanis nomadizálni nem lehet, s ha a téli szálláson esetleg volt is valami sövény- vagy nádépítmény, az csak valami nyomorúságosól lehetett, amelyben a növendék-jószágot védték. — E tanulmányok részletesebb taglalására most nincs szükség.

Bátly Zsigmond »A magyar sátor és emlékeik« c. tanulmányában (Ért. 1930, 12—13) — melynek egyes téziseiben később *Vámos Ferenc*re erősen hatott — szembehelyezkedett Cs. *Sebestyén Károly* első tanulmányában megfogalmazott állításával, s a sátor akkori használatát csak a nyári szállások hajlékaként ismeri el. (További fejtegetéseitől eltekintünk. Itt jegyezzük meg, hogy *László Gyula* »A honfoglaló magyar nép« c. könyvében, Bp. 1944, 303—304, egyebek között szintén rámutat Cs. *Sebestyén Károly* tévedésére, a kizárólagos sátorlakást ugyancsak elutasítja, valamint feltárja a földrajzi környezettel és a termeléssel kapcsolatos tévedéseket is.) *Bátly Zsigmond* azután ugyancsak 1930-ban »A magyar ház eredetéhez« c. tanulmányában (Ért. 1930, 65—83), amelynek tételeit később is fenntartotta, főképp alapszókészletünk és a jövevényszavak a házterminológiában mutatkozó aránya és értékelése alapján, valamint nyelvi és történeti emlékek vizsgálata után kimondja, hogy a honfoglalóknak a sátoron kívül fedeles-falás hajléka is volt, s ez a *ház* sár-, nád-, sövényfalú építmény, a finnugor népeknél is ismert régi technikájú rakott faház és földház (tugurium) lehetett, eszerint a magyarság nemcsak sátorot és sátor-szerű gunyhot »hanem bármilyen szerény, de valóságos házat, iH. házakat is hozhatott magával« (75). Számunkra a későbbiekre nézve igen fontos földhá-

zokról azt gondolja: »ilyen földházak a magyarok keleti hazájában is, első sorban mint téli hajlékok, közönségesek voltak« (74). A ház egy toldalékrészében felismeri a korai szláv érintkezést: a pitvarnak nagyjában megfelelő keleti (és nyugati) szláv *szin* szó és tárgy ez. Akkori tudomása szerint a szin nálunk ugyan nincs szerves kapcsolatban a lakóházzal (ezt Lükő Gábor után, rá való hivatkozás nélkül később helyeshíti: Ért. 1937, 187), mégis kimondja, hogy az orosz *széni*-nek és a magyar *szin*-nek tárgyilag is közük van egymáshoz: »Lehetséges tehát, hogy a magyar szin esetleg honfoglalás-előtti orosz kölcsörzés« (78).

Épített hajlékunknak a keleteurópai ház títusterületébe való tartozása egy szerkezeti szálon kezd kibontakozni.

Hogy ezt a gondolatot tovább építsük, hivatkoznunk kell *Vámos Ferenc* egyik dolgozatára: »A magyar parasztság köralaprajzú épületeinek etnológiai jelentősége« (Ethn. 1938, 48—73). Tanulmányának *Bátky* következtetéseit is messze túllépő tételeivel és irreális fejtegetéseivel — mint a sátorban lakás XV. századig elnyúló feltételezése és az állítólagos sátor-genezisű körház típusok bizonygatása — nem érték egyet, mint sokban *Bátky*val sem, de van néhány olyan megállapítása, melyeket építőerejűnek tartok, s kár, hogy azoknak nem volt visszhangja.

Kifejti, hogy a magyar ház problémaszövevényének kristályosodási tere: Kelet-Európa. Leszámítva, hogy a körházra is gondol, kijelenti: »a még ismeretlenül lappangó ősi magyar ház tárgyi anyagának egésze a X. század végéig azonos a keleteurópai ház [egyik csoportjának] tárgyi egészével« (48—49). Bizonyosnak veszi, hogy a magyarok előző szállásterületeiken — így Etelközben, sőt Lebédiában is — használtak szilárd anyagokból készült házakat és földházakat, sőt a sátor visszaszorulása és a körházak degradálódása szerinte ekkor indulhatott meg. De szól az egysejtű ház lakóterének legfontosabb berendezéséről, a kemencéről is, amikor *Bátky*nak azzal a *pest*-tel való vívódására felel, hogy ez a tüzelő a bolgároktól a X. század közepén népi úton vagy bolgár-földi városlakó telepeseiktől származik-e, mondván: a szó helyett értve a tárgyat, *Bátky* nem kereste a harmadik lehetőséget, a tárgy honfoglaláselőtti ismeretét. Ez pedig *Vámos* szerint »már a magyaroknak valamely keleteurópai hazájában szívódott fel kultúrájába« (69).

Visszatérve *Bátky* korábbi fejtegetéseire, a jelzett tanulmányában felteszi a kérdést: »Milyen tagozódása lehetett ennek az ősi magyar háznak a magyarok bejövetele táján és bizonyára még később, századok múlva is?«. Felel: »egyhelyiségű, egytűzhelyű hajlék volt«. »Maga a ház«, tehát minden feladatot egymagában egyesített, magja a későbbi »ház«-nak (75).

Bátky a házgenezist vizsgáló első tanulmányában a tüzelőszervezetekkel tud legkevésbé világosságra jutni. Mint itt és egyéb tanulmányaiból kiderül, kötik a tárgy nevei és azok nyelvészeti-kronológiai véleményezései. Zárt tüzelőink megnevezései közül szerinte is a *pest* a régibb, s a *kemence* a későbbi átvételű szó. A zárt tüzelővel kapcsolatos bizonytalansága jól kifejeződik a következő sorokban: »Volt-e a honfoglalás-előtti magyarságnak kenyérsütő kemencéje, mert, legalább a mai kemencének, első sorban ez a hivatása, s a házon belül volt-e vagy kívül, biztosan nem tudjuk, de megvoltát, apró-kemence formájában, feltételezhetjük, valamint azt is, hogy nem a házban volt«. (79). Feltételezését egy esetleg többcélú korai, házbeli kemencéről lényegében később sem erősítette meg, s inkább maradt a nyílt tűzhelyes ház leszögezése mellett. A Magyarság Néprajzában közölt tanulmányában összegezősképpen végül is

ezt állapítja meg: «Az ősi magyar háznak zárt tüzelője nem volt, legfeljebb valami apró sütő alkalmazása, amelyben a lepénykenyér sültetett az udvaron.» Később, a X. század közepe után, ilyen lehetett a pest is. (I. 229.). Lehet, hogy egy bizonyos evolúciós gondolkodás fékezte, vagy korainak érezte a párhuzamok felhasználását és nem volt bátorsága feltételezni, hogy az előző szállásterületek környékén a más népek által már használt kemenceféléket a magyarok is ismerték vagy átvehették. *Sirelius* után tudta, hogy a zürjének és votjákok a VIII. században való szétválásuk előtt már használtak egy bizonyos kőkemencét (U. T. *Sirelius*: Die primitiven Wohnungen der finnischen und obugrischen Völker, F. U. F., Helsingfors 1911, 27. stb.), és bár *K. Rhamm* tanulmányait forgatta (pl. *K. Rhamm*: Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde, II. Abt. 1. Teil: Urzeitliche Bauernhöfe im germanisch-slawischen Waldgebiet, Braunschweig, 1903. II. Abt. 2. Teil: Germanische Altertümer aus der slawisch-finnischen Urheimat. I. Buch: Die altslawische Wohnung. Braunschweig, 1910), sajátos, hogy *Niederle* ószláv háztanulmányát dolgozatához nem használta, s úgy látom, később is alig, pedig ő szövegben és képen igen bőven közli a kievi és harkovi térségben lefolyt ásatások eredményeit, melyek a VIII—XI. századból kemencés-füstös házakat tanúsítanak (L. *Niederle*: Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů, I/2. Prága, 1913.).

A kemence és a magyar ház kapcsolatával genetikailag a kemencés keleteurópai ház területi problémájaként kell foglalkoznunk. Amennyiben e ház *alaptípusa* kronológiai közelségben etnogenezisünk előző szakaszai földrajzi területein bizonyos népeknél kimutatható, ill. a honfoglalás utáni hazai objektumokból megállapítható, feltételezhetővé válik, hogy e széles területen a magyarság szilárd hajlékaiul használt, egykor téli szállásul szolgáló házai és földházai típusilag már közvetlen a honfoglalást megelőző időszakban beletartoztak a kemencés keleteurópai ház alaptípusába, s az e hazai továbbfejlődés is ennek az alaptípusnak táji-történeti fejlődésmenete szerint folytatódtott. A lehetőségek ma már erre mutatnak.

A) *L. Niederle* — mint említettük — közli 1913-ban azokat az orosz település-ásatási eredményeket, amelyek a VIII-XI. századból az akkori kievi és poltavai kormányzóság több pontján *V. V. Chvojko* és *N. E. Makarenko* orosz régészek kutatása nyomán feltárultak (id. m. 683 stb.), s melyek kerek és hasábos kemencékkel bíró egyhelyiségű, füstös házakról tanuskodnak. Közülük különösen megkapó *Makarenko* közléséből a Poltava körzeti Romen-monastiriscsei kerek-kemencés földház (v. ö. *Niederle*: id. m. 702). Ma már e széles vidék kemencés házairól a szovjet kutatás feltételezi, hogy a tripoljei kultúra történeti áttételű korai szláv folytatásai (v. ö. *J. F. Szymonko*: Adatok a sütőkemence történetéhez Ukrajna területén. Szovjet Néprajztudomány 1953, 4. sz. 44.).

A szovjet régészet továbbfejlesztőleg megállapította, hogy a Dnyeper és Don között Voronyezsig az erdő és a steppe déli és délkeleti határövezetén a VIII-X. századra jellemző romen-horsevoi kultúra a keleti szlávok összefüggő kultúrterülete és hajlékféleségére jellemző a keleti szlávok kemencés (olykor tűzhelyes) füstös földháza, de telelő gunyhókat használtak e korban a szlávok kazar szomszédjai is, mint ezt egyes lelőhelyek igazolják. (П. П. Ефименко — П. Н. Третьяков: Древне-русские поселения на Дону, 11. Материалы и исследования по археологии СССР № 8. Акад. Наук СССР. Москва-Ленинград, 1948. A szerzők tanulmánya a kérdés bővebb történeti kifejtését is tartalmazza.

Itt köszönöm meg Méri Istvánnak — aki a szovjet régészet eredményeire figyelmünket felhívta —, hogy ennek s az alább idézendő tanulmány-nak használatát lehetővé tette). A romen-borsevoi kultúra egyik legdélibb pontján, a VIII—IX. századra datálható Poltava-körzeti oposnyai-gorodisce építkezése és házberendezése viszonylag még a monasztiriscei háznál is egyszerűbb, s még közelebb áll a mi magyarországi korai emlékeinkhez. [И. И. Лялушкин: Материалы к изучению юговосточных границ восточных славян, VIII—X. вв. 118—120. (Краткие сообщения ИИМК XII.)].

Az egyhelyiségű félverem-házak Dnyeper-menti csoportjának részben boglya-alakú kis kemencéivel szemben a Don-menti Voronyezs-környék zárttüzelős házai részint az agyagraasztás nélküli, egymásra rakott kövekből épített primitív kőkemencékkel (pecs-kamenka), részint agyagba ágyazott, kőből rakott hosszúkás, jobb kivitelű, de mindkét esetben viszonylag kisméretű kemencékkel jellemezhetőek (v. ö. Ефименко—Третьяков, id. m. 10.).

A távolabbi tanulások érdekében jegyezzük meg, hogy a *Gh. Ștefan* által ismertetett, Galac közelében, Gervăn falu területén feltárt XI. századi, valószínűleg szláv, egysejtű házak egynémelyikében hosszúkás kőből rakott kemencék voltak, pl. a 80 sz. földházban (v. ö. Gh. Ștefan: Santierul Garvăn [Dinogetia]. Studii si Carcetări de Istoria Veche III, 1952, 367-8). Az ukrainai egyhelyiségű füstös kemencés házak az egykori szállásterületek közelségében értékes következtetésekre adnak lehetőséget.

Bizonyára korrigálni kell a kemence nevére vonatkozó nézeteket is. *Rhammot* követőleg *Niederle* jegyzetei szerint a kamenica szó a szláv népeknél csak a nagyoroszok bizonyos területein fordul elő kőből épített fürdőkemence jelentésben (v. ö. Niederle id. m. 791², 792⁶, 864⁶, de a VIII—X. századbeli nagy-borsevoi pecs-kamenká-k azt mutatják, hogy lakóházbeli használatú kőkemencék is voltak, ezek korabeli megnevezése természetesen ismeretlen. Ha a kemence szó nyelvünkben a régibb, s a bolgár-szláv pest az újabb, ez azt jelentené, hogy hazánk területén csak folytatódott a zárt tüzelő szerkezet használata a mindinkább állandóbb használatú ház tüzelőjeként, esetleg tárgyi variánsként. Egyik szavunk sem magyarázza meg azonban a formákat, de feltehető, hogy mind a gömbölyű, mind a szögletes, hasábos idomú zárt tüzelők egyideig tájanként mindkét néven éltek. (Véleményem szerint a tipikusan kemencésnek maradó különféle keleteurópai s nálunk az északi és nyugati házterületen a nagyméretű hasábos kemence számos funkciójánál fogva a paraszti lakáskultúrában éppen hasznossága miatt értékelt és szívós életű berendezés — v. ö. Rhamm: id. m. II. 2, 106.)

B) A hazánk területén eddig főként az Alföldön és a Kelet-Dunántúlon feltárt korai, XI—XIII. századi kemencés házak — utóbb bővebben kitérek néprajzi értékelésükre — világosan mutatják a keleteurópai kemencés házak *alaptípusát*, s közömbös, hogy ezek kivitelben részben főnnálló, részben földházak. Kézenfekvően felvetődik, hogy az itteni szláv népek által használt kemencés házak nem lehettek idegenek a téli szállásként előzőleg is hasonló hajlékot már bizonyára ismerő magyarok előtt, mely utóbbiak végeredményében a nagy keleteurópai házterület akkor közös típusának csak nyugatibb változatai voltak. A kora-középkortól kezdve azonban e házak gyarapodása szókészletünk tanúsága szerint is a hazai népek technikai felkészültségének továbbfejlesztésével folytatódott a termelés módja megváltozásának kapcsolatában.

Feltevéseimet máskor szándékozom bővebben kifejteni. Tisztában vagyok azzal, hogy nézeteim a korai általánosítás veszélyével járnak — bár számos erősítő tényre és párhuzamra ezúttal nem mutathattam rá —, véleményem szerint azonban a honfoglalás-körüli idők átmeneti szakaszában valóban számot kell vetnünk azokkal a tényekkel, amelyek iránt lakóház-kutatásunk most már nem lehet közömbös.

II. A továbbiakban röviden érinteni szeretném háztípusaink táji kérdését. Bizonyos az, hogy *Bátky Zsigmond* háztípusainak meghatározásánál első-sorban a tüzelőszerkezetek minősége szerint csoportosított, s ebben erősen követte *Bünker* és *Geramb* irányzatát (bár a gyakorlatban tipologizálása során egyéb típusjegyeket is érvényesített). Hogy ez nála erős egyoldalúság, az nem vitás. Mégsem fogadható el az a szintén egyoldalú vélemény, amit *Vámos Ferenc* hangoztatott 1938-ban, hogy »a házfornák jellegzetes tényezőinek semmi érintkezése sincs a tűzhely fejlődésével« (Id. m. 67—68). Helyesebb Cs. *Sebestyén Károly* felfogása, aki azt tartja — nyilván *Bátkyra* gondolva —, hogy a tüzelőberendezés típusalkotó hatása korántsem olyan kizárólagos, ahogyan azt egyesek gondolták«. (Cs. *Sebestyén Károly*: A székelyház eredete. Ért., 1941, 61). Túlzásba esnénk, ha a tüzelőszerkezetek típusmeghatározó érvényét vagy egészen kirekesztenénk vagy bármely házfejlődési korszakra nézve egyenlő elbírálásban részesítenénk.

Bátky »A magyar tűzhelyek és háztípusok« c. tanulmányában (Ért. 1930, 113—37) kijelenti, hogy parasztházaink csoportosítása, rendszerbefoglalása »többé-kevésbé erőszakolt művelet«, mint sok más kategorizálás is, s amiért éppen a tűzhelyeket veszi osztályozása alapjául, abban az a nézet vezeti, hogy a ház *kezdetibb* fejlődési fokán ezt tartotta a ház »belső«, tehát leglényesebb meghatározó« jellegénck, s az épületszerkezeti, formai jegyeket másodlagosnak (113).

Hozzáfűzhetjük ehhez, hogy a *típus* történeti tartalom, a típust alkotó belső és formaalkotó jegyek együttese történetileg változó. Ahhoz kétség nem fér, hogy az épület formáját, kivitelét a termelőerők fejlettsége szerint az építészeti technikai készsége, a célszerű: ég, a hagyományossá alakulható kiviteli eljárások is megszabják. De a *lakótér* növelése, tagolása módja s főleg használata (természetesen a társadalmi és gazdasági tényezők együtthatásában) parasztházainknál kezdetben a legszorcsabb függésben van a tüzelőszerkezetek minőségével, használatával.

A kezdetlegesebb parasztházaknál nem túlzás erősebb hangsúlyt adni típusalkotásuk a tüzelőknek. Ezek a belső elemek és a formai-szerkezeti meghatározók történetileg hosszú ideig egymáshoz is kapcsolódhatnak, bizonyos fejlődési fok után az épületforma, szerkezet azonban függetlenné válik a korábbi belső meghatározóktól, sőt a korábban korlátozott használatú belső lakó- és munkatér továbbfejlődése is elősegíti a szerkezeti-formai gyarapodást és így hovatovább az épületforma és szerkezet önállóbban kifejezheti a táji (nagytáji) típust. Ez az elgondolás szerintem az európai típusosztályozásokra nézve is érvényes. *Bátky Zsigmond* kísérlete tehát történeti aspektusban helyes, osztályozása munkahipotézisül elfogadható és korrekciókkal (pl. a zárványok fejlődési és migrációs hátterének figyelembevétele stb.) továbbfejleszthető.

Amit 1930-ban s később 1934-ben e téren leszögez (A Magyarság Néprajza I. 170—224), az házainknak nagyjában a középkor végétől a XIX. sz. második harmadáig tartó történeti fejlődésének tájanként megnyilvánuló típusképe, voltaképpen már nem saját korának érvényes háztípusai, azok analízi-

sével már nem foglalkozott, s így sokak hiányérzete, más, elismerhetően elhanyagolt kérdések mellett bizonyos mértékben jogosult, bár kutatóink az osztályozás munkáját másféle igények szerint eddig sem kísérelték meg elvégezni. (E téren legfeljebb Cs. *Sebestyén Károly* komoly részletterület-vizsgálatai kivételek.)

Hogy a korrekciókra nézve legalább egy kísérletet mutassunk, nézzük meg az ú. n. *alföldi vagy közép-magyar ház* típusának problémáját. *Bátky* erre nézve a Magyarország Néprajzában ezt mondja: »Semmi kétség, hogy az alföldi ház valaha egysejtű, mégpedig nyílttüzelős ház volt, akárcsak a déli és a keleti, melyekkel . . . az üstben főzés divatja kapcsolta össze. Ehhez a füstös házhoz idővel kemence, majd egy külön kemencés helyiség, tehát szoba csatlakozott, amelyet azonban továbbra is *háznak* neveztek, míg a másik helyiség *pitvar*, majd *konyha* nevet kapott.« Ez a két helyiségre oszlás aránylag korán ment végbe, s utal a Kecskemét-környéki ásatások XVI. századbéli bizonyítékaira stb. (Id. m. I. 223).

Cs. *Sebestyén Károly* »A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus« c. tanulmányában (N. Ny. 1933, 59—69) megállapítja, hogy a háztípus alapsejtje maga a *háznak* nevezett lakótér, második sejtje a *pitvar* (itt céloz *Bátky* egy korábbi feladott álláspontjára), s a ház fejlődése csatolódással történt. »Hogy milyen tűzhely volt ebben az ősi helyiségben: egytüzű nyílt tűzhely-e, vagy kéttüzű: főzőhely + kemence, azt ma már persze nem tudjuk megállapítani, mert ennek az Alföldön semmi nyoma nem maradt.« De a ház füstös ház volt, s nyilván volt előtere, *pitvara*, s ebből *konyha* akkor lett, amikor a házból ide kitelepített tűzhely kéményt kapott (63).

Most már középkori-régészeink munkásságából tudjuk, hogy az Alföld XI—XIII. századból eddig feltárt parasztházai egyhelyiségű előteres (gádoros) kemencés-, füstös házak voltak (tekintet nélkül a falakra s egyéb kivitelükre). Erre bizonyosságul szolgál *Méri Istvánnak* a Tiszalök melletti Rázom-pusztán a XII. század végéről éiennel datált 35 objektuma és *Szabó György* a bácsmegyei Csátalján mentőásatás során feltárt néhány XI. századi háza. (v. ö. *Méri István*: Arch. Ért. 1952, 49—67; *Szabó Györgynek* személyes közléseit e helyen köszönöm meg.) Ezek kapcsán most már bizonyító erejű ugyanerre nézve *Szabó Kálmánnak* a Kecskemét környékén, a XIII. században — a tatárjárás korában — elpusztult hajlékokon tett megfigyelése is, amikor házbeli kemencéket határoz meg (egyébként a hajlékok körház-volta nem igazolható; v. ö. *Szabó Kálmán*: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1938, 13—14), s úgy látszik, hogy a később is ebbe a középmagyar háztípusba soroló kelet-dunántúli Sárköz területén feltárt töredékes objektumok — *Csalog József* etei, a XII—XIII. sz.-ból származó földházai is — erre a típusra utalnak (Ért. 1935, 1—4 és 1937, 323—24.). Később, a XV. századtól kezdve mindezen ásatópontok környéke már a két- ill. háromhelyiségű kályhás-kemencés ház típusát dokumentálja, s ez a tény a máshonnet előkerülő falusi szórványleleteket is beszámítva azt jelenti, hogy az Alföld széles területén s a Kelet-Dunántúlon a XV. század elején megtörtént a ház minőségi átalakulása.

A tüzelőszerkezetek tekintetében főként a Tiszalök-Rázom puszta területén végzett ásatások több tanulságot rejtenek. A lakótér egyik tüzelője a kemence, de emellett a szája előtti és a ház közepén levő égésfoltok azt mutatják, hogy a nyílt és zárt tüzelés, bár pl. *Méri* megépített szabad tűzhelyet nem talált, a hajlékon belül rugalmas, főzésre, sütésre időszakonként nyilván épp-úgy használták a házbeli kemencét, mint a szabad tüzelőt. A rázompusztai kemencék változataikban a kemence egyik fejlődésmenetének elvileg lehető

alakulási útját is mutatják, vannak a földház sarkában falban vájt, majd félig vájt — félig épített és szabadon, sarokban álló agyagból és kőből épített konstrukciók, de vannak házon kívül álló többféle célra szolgálható külső kemencék is. (Végső fokon nem tanulság nélküli, hogy a szarmata-kori réteg házai is már házsarokba vájt kemencéket mutatnak.) *Szabó György* a bács megyei, csátaljai házban a rázompusztaihoz hasonló épített változatot talált. *Szabó Kálmán* és *Csalog József* tanulmányaikban szintén épített formákat emlitenek.

Az Árpádok-korabeli alföldi házak ásatag emlékei tehát a kelet-európai kemencés ház alaptípusára mutatnak. Cs. *Sebestyén Károly* szerint a korszak székely (keleti magyar) háza pest-tel ellátott egy zárthelyiségű boronaház lehetett, lényegében tehát az alaptípus egy változata. Az alföldi, keleti és déli házterületünkön később a fejlődés más irányt vesz, de az északi és a nyugati magyar ház lényegében a kelet-európai kemencés ház töretlen továbbélését mutatja. (Ez utóbbiak koraközépkori emlékei még nem ismeretesek.)

Az alföldi vagy középmagyar ház a magyar feudalizmus megerősödése korában csap át abba a minőségi változásba — gazdasági és társadalmi háttérét még részletesen kell vizsgálni —, amikor két- ill. háromhelyiségű, füsttelen, két-tüzelős formája kialakul, s ebben bizonyára a *belső fejlődés* éppúgy irányadó, mint ahogy nem kétséges a tüzelőszerkezet import volta. Nyilvánvaló itt a mezővárosok közvetítő szerepe csakúgy, mint a kémény, majd az úri-polgári városi konyhák középpadkájának közvetítésében is. Tény az, hogy a tüzelőszerkezetében közép-európai jelleget mutató alföldi parasztházunk, mely a XIX. század második felében a többi régi házterületünkre is hatással van, nem egyszerűen felnémet átvétel, hanem többfázisú fejlődés fokozatos, alkotó eredménye.

Ennek a típusnak a szemeskemencéje helyett később az Alföldön a hódoltság után ismét feltűnik a sárból rakott boglyakemence. *Bátky* ezt a tényt visszacsökkenésnek tartja, Cs. *Sebestyén Károly* azonban nem, azt bizonyítva, hogy ez a sárművesség fejlett technikájú létesítménye, maga is egy edény, s bár többcélú alkalmazású, de egyben valóságos *kályha*. (A fejlett sár-technikát sajátosan bizonyítja a hódmezővásárhelyi *csukából*, azaz finoman kidolgozott hosszúkás agyaglapokból történő váznélküli régi kemence-építés, mely nagyjából a spirálwurst-technikára emlékeztet, s ez idő szerint a magyar anyagból egyetlen adatunk. Vö. Kiss Lajos: A boglyakemence és élete Hódmezővásárhelyen. Ethn. 1953. 201—202.) Ezt a változást — előidéző okai ipari háttérét ismerjük — magam sem tartom lényeges visszacsökkenésnek. A kemence méreteinek megnagyobbodásában azonban eltér véleményem Cs. *Sebestyén Károlyétól*. Ő azt tartja, hogy a tüzelőszer megváltozása, a XVIII—XIX. század átmeneti idején a gabonatermelés erősebb lendületével bekövetkezett szalma-fogyasztás növelte meg a boglyakemence lángterét, míg korábban, egybeesőleg a szemes-kályhák alkalmazásával, a szalma kevés volt. A szemeskályha lángteréhez viszonyított megnagyobbodást én hőtechnikai kérdésnek tartom: a nagyobb méretű sárpalást biztosította a hőfejlesztés és hőtartás korábbi fokát. — Futólagos megjegyzéseim, mint mondtam, csak kísérletek az alföldi ház fejlődésének tisztázásához.

III. Röviden, *Lükő Gábor* munkásságával kapcsolatban az etnikai elhatárolás kérdését is érintem. Nincs módunk kifejteni, hogy a ház moldvai és székely típusának eltérése szintén egy korábban keresendő történeti problémában s ezzel valóban összefüggő etnikai különállásban keresendő. Amikor *Lükő Gábor* a házban is megnyilvánuló különbséget a Szamos-völgye kultúrájával hozza kapcsolatba sok mással együtt, jó nyomon jár, s azóta összehasonlító

kísérletét a történettudomány is igazolta, kár, hogy kutatóink erről nem vettek tudomást. *Mályusz Elemér* 1943-ban egy tanulmányában kimutatta, hogy a Nagy Szamos mente magyar jobbhágyása a kesztercei tőkésedő polgárok föld-birtok- és telepítési politikája folytán a XIII. század végétől kimutathatólag Moldvába kezd költözni (Hitel, 1943, 285—89). A lánc- vagy kettős-udvar moldvai használata viszont valóban nem elkülönítő vonás a székelyektől, mert ez az udvarforma Bereg-, Szilágy-, Hunyadtólkeltre Ukrajnában is használatos, ez tehát a kelet-európai terület népeinek közös tulajdona.

*

A tanulmány számos felvetett kérdése közül egynémelyikre, pl. a házkutatás történeti forrásaira, a parasztház stíluskérdésére, a családi szervezet és a használat problémáira már *Gunda Bélának* a debreceni akadémiai napok alkalmával elhangzott előadásához fűzött hozzászólásomban kitértem, így azokat nem érintem. Arra kérem viszont őt és házkutatásunk bűvárait, hogy most, midőn halála után 15 év elteltével kegyelettel gondolunk vissza *Bátky Zsigmond* úttörő munkásságára, lássanak hozzá a közben ellankadt házkutatás erőteljesebb folytatásához, megfontolva azt a feladatot, amit a házkutatás történetileg jelent dolgozó népünk kultúrája megvilágításában, de jelen életében is, s az eddigi sok hiányosság mellett mégsem jelentéktelen eredményeket gyarapítsák továbbiakkal.

BARABÁS JENŐ

Gunda Béla előadásának egy mondatához kíván kapcsolódni, amely azt mondja, hogy »... fél évszázad alatt a problémák és nem az eredmények sokasodtak«. Úgy véli, hogy ez túlzottan szigorú megállapítás, amelyet vitatni kell. Nem kétséges ugyan, hogy a problémák száma is megnőtt, ami a kutatás terebélyesedésével természetesen együttjár, azonban számos kérdéssel kapcsolatban a megoldás vagy a megoldáshoz való közelebbkerülés ténye is megállapítható. Értékes tényanyag áll a rendelkezésünkre s Herman Ottó vagy Jankó János nem egy problémájában lényegesen tisztultabb álláspont fokáig jutottunk el. Ugyanígy szigorú Gunda professzornak az a megállapítása is, hogy a gyűjtési módszerek 50 éven belül lényegesen nem fejlődtek. Ha azonban egymás mellé tesszük Pápainak a palóc faházról írt munkáját és a legutolsó két évtized leíró tanulmányait, Vajkai Aurél, Cs. Sebestyén Károly, Gönyey Sándor stb. műveit, a különbség és a fejlődés mindjárt látható lesz. A gyűjtési módszer fejlődését igazolja Vargha László tevékenysége is — melyről az előadás nem szólt —, aki az épüle felvételek műszaki pontosságú, teljes részletességű leírásával, precíz rajzokkal dokumentatív erejű anyagot nyújt a népi építkezés kérdéseihez. Ezt a kezdeményezést nem szabad lebecsülni, hisz nem kétséges, hogy a két világháború között a népi építkezés vizsgálata területén új irányzatot jelent. Ha megnézzük akár a svájci, akár a svéd építkezési kutatásokat, azt látjuk, hogy hasonló szemlélet ott is igen erőteljesen jelentkezik. Csak sajnálni lehet, hogy nálunk ez az irányzat az első eredmények után megtorpant. Oka ugyan világos és érthető: a két háború között nem voltak adva azok a technikai, szervezeti és személyi adottságok, amelyek ezt a komoly apparátust kívánó kutatást alátámasztották volna.

Nagyon tanulságos annak megvizsgálása is, hogy a két háború között a magyar népi építkezéskutatás hogyan reagált társadalmi, népi-nemzeti problé-

mákra. Ebből a komplexusból csak egy kérdést emel ki: miképpen foglaltak állást a kutatók a népi építkezés vizsgálata területén is jelentkező német imperializmussal alldeutsch, grossdeutsch, náci és prenáci eszmékkel kapcsolatban?

Számos német kutató, illetve intézmény rendszeresen foglalkozott magyar néprajzi kérdésekkel s a magyar házfejlődést is többen megpróbálták beállítani a Drang nach Osten szolgálatába. Bátky megállapítása szerint A. Haberlandtak a Neue Heimatblätter 1937. évfolyamában megjelent »Probleme und Aufgaben der deutsch-ungarischen Volksforschung« c. tanulmányát is átlengi az a felfogás, hogy Magyarország egész területében a német kultúra hatáskörébe tartozik. »Aufgaben der Volksforschung im Pannonischen Raum« c. cikkét lényegében szintén ez a szellem vezeti. Haberlandt tanulmányára Fél Edit válaszol s pontról pontra rámutat annak tévedéseire. Így az építkezési kérdésekkel kapcsolatban meggyőzően utal Fél Edit arra, hogy a tornácos házak készítéséről elsősorban nem a német kőművesek hatására kell gondolni, hanem a klasszicista stílus befolyására, mely parasztházaink formájának alakításában jelentős tényező volt. Többek között rámutat arra is, hogy az alföldi fonott hombárok nem a németséghez, hanem a Balkánhoz kapcsolódnak.

Ugyanígy élesen szembefordul Cs. Sebestyén Károly Hermann Phleps teóriájával, aki a székely ház német eredetére próbált érveket találni gepida származásuk bizonyítása érdekében. Phleps 1934-ben Berlinben megjelent »Ost- und westgermanische Baukultur« c. munkájának népi építkezési vonatkozásait Cs. Sebestyénnek a Siebenbürgische Vierteljahrschrift-ben megjelent »Das Székler Haus und die Gepiden« c. cikke teljesen megcáfolja, kimutatva elmélete tarthatatlanságát. Rámutatott Cs. Sebestyén Károly arra, hogy az egysejtű, ereszes székely ház Skandináviától Görögországig el volt terjedve. Azok a hasonlóságok, amelyeket Phleps a »gepida-székely« és a német ház között kimutat, a hasonló anyagból és technikából következnek s a faépítkezés területén mindenütt egyformák. Cs. Sebestyén szerint a székely ház északi és keleti kultúrkörbe való tartozását a ház nomenklaturája is világosan igazolja. A házrészek elnevezése jelentős részben szláv eredetű: kaloda, pest, kabola, cserény, góc, góg, gógány stb., csak igen kis töredéke német, ezek is túlnyomórészt egészen újkori eredetűek.

A magyar népi építkezés kutatói több esetben helyesen ismerték fel a német nacionalizmus szellemi terjeszkedésének irányvonalait és ezzel szembe helyezkedtek. Meg kell azonban azt is mondani, hogy ez nem minden esetben történik meg. A harmincas évek végén ritkulnak folyóiratainkban a náci teóriák cáfolatai, melyeket korábban főleg Gyórfy és Bátky kísért figyelemmel. Pedig ekkorra érett be Isbert és társai vetése s a különböző Ausland-Institut-ok bőven publikáltak megcáfolandó adatokat.

Egyetért Gunda Bélának azzal a megállapításával, hogy a két háború közötti időszakban főleg csak a tűzhelyprobléma elemzését tartották fontosnak. Ez lényeges kérdés ugyan, de kizárólagos nem lehet. A további feladatok közül az építmények szociális vonatkozásait illetően a felszabadulás után Vajkai Aurél, Kiss Lajos és Szolnoky Lajos tanulmányai már valami törlesztést jelentenek, de ez csak kezdet lehet. Így a szerkezeti, formai elemek vizsgálata feltétlenül további lényeges feladat. Jó technológiai leírásaink alig vannak. Jellemző például, hogy a nálunk annyira jelentős és fejlett sártechnikáról összefüggő leírásunk nincs. Ugyanígy a fatechnikák, kötésmódok terén is lényeges kérdések megoldatlanok.

Utal arra az ellentmondásra, amely az előadásban megfigyelhető volt. Gunda professzor bírálta a két háború közti időszak főleg csak tűzhellyel foglalkozó vonalát, ugyanakkor előadásában szintén elsősorban tűzhelymorfológiai kérdésekkel foglalkozott. Ezt a látszólagos ellentmondást Tálasi professzor hozzászólása oldotta fel, aki rámutatott arra, hogy az osz'ályozási típus kérdését történeti kategóriának kell tekinteni, tehát a házfejlődés különböző korszakaiban más-más típuselemnek lehet döntő meghatározó ereje. Így a házfejlődés kezde ibb szakaszában a tűzhelynek valóban döntő jelentősége van, míg később házformáló ereje már nem olyan kiemelkedő. Ezt a megállapítást nagyon fontos és termékeny gondolatnak tartja.

Befejezésül rámutat arra, hogy az ilyen történeti, kritikai áttekintés hozzásegít az eredmények és hiányosságok felmérésén keresztül a további feladatok elvégzéséhez.

VALLÓ ISTVÁN

Engedelmet kérek, hogy egy más tudományág részéről és szempontjainak hangoztatásával szóljak hozzá a kérdéshez, ezzel kapcsolatban megállapítást tegyek és hozzászólásomat kérelemmel fejezzem be.

Az a tudományág, amelynek szempontjából szót kérek, a településtudomány.

Teljesen feleslegesnek tartom, hogy akár sok időt vagy sok szót fecséreljek azon szoros kapcsolat illusztrálására, amely a településtudomány és az etnográfia között van. Mégis ezek után egy megállapítást kell tenni.

Az elmúlt héten az Akadémiának egy felolvasó ülésén mutattunk be Major Jenő barátommal — a Városépítési Tanszék kutatójával — egy tanulmányt a településtudomány feladatairól, amelyben természetesen az etnográfia területről kapott hozzájárulást is áttekintettük. Ennek az áttekintésnek egy megállapítás a vége, amelyben azt kellett konstatálnunk, hogy az etnográfia — a házkutatások mellett — nem foglalkozott kellőképpen a falu együttesével, a falu egészének megjelenésével, képével.

Borbíró Virgil hozzászólásában szellemes formában ismertette a maga szempontját, amikor a térbeli magatartás szemüvegén keresztül vizsgálta a házat. Ha ezt a térbeli magatartást kibővítjük, egy lépéssel továbbmegyünk, meg kell látnunk a falu együttesét és ebben az együttesben rengeteg probléma merül fel és számtalan hagyomány kínálkozik felkutatásra. Pl. a település formája, a házak együttese, a nyújtott utcaképek, a téralkotás és az ezzel nyújtott kép, a falu sziluetdje. Mindezekben tájanként, vidékenként, népenként van egyéni sajátosság és vannak hagyományok, amelyek felkutatása ma különösen fontos. Kérdés, hogy miért fontos ma különösen ez?

Az előadó is rámutatott arra, hogy a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatban a falu fejlesztését is programba vettük. Számtalan építkezés történik a falun és ha nem érvényesül a hagyományok érvényre juttatása a falu építkezésében, attól lehet félni, hogy az új építkezések során — gyökértelen módon, idegenül — olyan formák kerülnek bele a falu együttesébe, összképébe, amelyek a hagyományokkal, a múlttal ellenkeznek.

Ehhez kapcsolódik — a megállapítás mellett — az a kérésem, amikor az etnográfusok figyelmét felhívom arra, hogy a kérdés aktuális, sürgős és lehetőleg törekedjenek arra, hogy a néprajzkutatók a ház mellett a házak együttesét is szemügyre vegyék és kutatásaik során a település egészét is szem előtt tartásuk.

VÁMOS FERENC

Egészen röviden kívánok az előadás néhány kérdéséhez hozzászólni. Gunda Béla ellenőrzés alá vonta, a két világháború között, a magyar parasztházra irányulón végzett etnológiai kutatómunkát. Nagyon hasznos és tanulságos munkát végzett. A magam részéről arra kérem a Néprajzi Társaság jelenlévő tagjait, hogy ha már az MTA Népr. Főbizottságának ülésén hangzott el ez az előadás, most a Társaság vegye kezébe ezt a kérdést, hogy részletesebb és alaposabb szempontok szerint vizsgálhassuk meg a felvetett kérdéseket, a témához illő szélesebb körű vizsgálat érdekében. Erre nagy szükség van, a háznak a paraszti életben vitt igen jelentős, szinte központi szerepe miatt. Gunda tanulmányának értékelésében mindenekelőtt azt kell hiányolnunk, hogy nehezen volt látható ellenőrző vizsgálatának szempontja. Ha utánanyomozunk, az derül ki, amint ezt Barabás Jenő kifejtette, hogy szempontválasztása ott keresendő valahol a ház és a tűzhely viszonyában állított állítólagos kapcsolat táján. Ennél a kérdésnél, s itt Tálasi István professzor mélyértelmű hozzászólásához is szeretném megemlíteni — és ezt talán szerénytelenség nélkül tehetem —, hogy a két világháború között én voltam a szerénytelenség, aki a ház és a tűzhely kapcsolatához fűzött régi elméletek értékét megrendítettem és aki a parasztház értékelésének problematikájában a tűzhelykérdést egészen másodszorba szorítottam. Örülök, hogy az itt hangzott felszólalások már a ház és a tűzhely viszonyának ilyen értelmezését vallották. Gunda Béla vizsgálatában még láthatóan nehezen tud a régi értékeléstől megválni. Tálasi István is, egyébként értékes és hasznos szempontok sorát felvető tanulmányában, nézetét ebben a kérdésben úgy fogalmazta meg, mintha a tűzhelykérdést nem lehetne megfosztani attól a szerepétől, hogy a parasztház alakulásába formahatározó módon szolgált volna bele. Ennek az ellenkezőjét kell leszegeznem: nem szólt bele. Alapos értékű példát említek. 1938-ban erről a kérdéssel egy tanulmányt írtam, amelyről, legalábbis egyes részeire nézve, Tálasi István az »irreális« jelzőt említette. Abban a tanulmányban azt bizonyítottam, összehasonlító-munkával, hogy a nomád sátor etnológiai kisugárzásainak hatásai alapvetően érvényesülnek a kelet-európai házkultúrában. Természetesen a nomád társadalmak sokrétű házkultúrájában a tűzhelykérdésnek is igen nevezetes szerepe volt. Mindamellet vajon az a valóság, hogy a tűzhely a nomád-sátor súlypontjában áll, beleszólt-e a nomádsátor szerkezetébe, formájába, egész mivoltába? Nem szólt bele. Pedig a sátor a házkultúrának ősrégi, alapvető sejtje. Jellegetességei nagy súllyal szóltak bele a kelet-európai háztörténet alakulásába. Azt hiszem, másfelől, hogy az említett, 1938-ban megjelent körháztanulmányomban több van annál, mint amit az etnográfusok figyelme belőle tudomásul venni látszik.

A Gunda-féle tanulmány kritikus pontja tehát, hogy milyen koordináta-rendszerbe állította értékelőmunkáját.

Nézetem szerint a parasztház történeti problémáját kétirányú módszerrel kell vállatnunk. Egyike ezeknek az, amely minél szélesebb láthatárban igyekszik áttekinteni a problémát. Ezzel párhuzamosan azonban a kétirányú módszer másik iránya a részletmunka, amely egyfelől a nagy kötelekek szemléletében megmutatkozó kérdéseket vizsgálja, másfelől pedig a régi problémákat igyekszik, a másik módszer eredményeirek személete szerint, ellenőrizni. A régi problémákat, amelyeket a megbízhatatlannak mutatkozó filológiai módszer adott a házbúvárlásnak.

Ha vizsgálatunk az említett széles horizontok szerint történik, akkor a koordinátarendszer vitán felül áll: *Kelet-Európa*. Erre nézve 1939-ben közölte az Ethn. *Az összehasonlító magyar háztörténet feladatai* c. tanulmányomat. Ezt nagyjában ma is helyesnek tartom. Sajnos, házetnográfusaink, ha nem csalódom, más véleményen vannak.

Az előzőkhöz még hozzá kell fűznöm, hogy az említett kétirányú kutatómódszer alapelve: *az összehasonlító munka*, s hogy a filológiai módszerek ebben az ilyen irányban felépülő kutatómunkában az eddiginél jelentősen szerényebb szerep juthat. Ha azonban ilyen összehasonlító módszer szerint akarunk eljárni, nem szabad megjednünk a meglepetésektől, kivált akkor nem, ha az adódó eredmények ellentmondanak a filológiai módszerből nyert eredményeknek. Ha pl. Bátky Zsigmond kutatásainak eredményét vizsgáljuk, be kell látnunk, hogy módszerének jelentős része a filológiai alapult. Ebből adódtak hibái, amelyek azonban alig nyomhatják el eredményeinek ma is érvényes hányadát. Tudományunk nagy hálával tartozik ennek a kiváló kutatóknak.

Még két dolgot kell röviden megemlítenem. Vargha László felszólalásában az etnográfiai feladatoknak valamilyen »építészeti feladat«-nak való alárendelését említette. Nem volt érthető, mire utalt. Mindamellet Borbíró Virgil felszólalásának ahhoz a gondolatához hasonlítom ezt az utalását, amely a tartalmatlan »térsemlélet« fogalom etnográfiai jelentőségét hangoztatta. Óva intem az etnográfusokat ettől a fogalomtól, amely mint a XIX. század sivár építészelméleteinek szülötte, nem kis mértékben részes abban, hogy az építészeti zsákutcaába került.

Másik — végső — megjegyzésemet Vargha Lászlónak a parasztház »műszaki jellegű«-nek nevezett szempontjához fűzöm. Félrevezető értelmű lehet könnyen a »műszaki jellegű« felvétel szükségességére utaló megjegyzés. Az, ami a »műszaki jellegű« felvétellel nyerhető, a parasztház tüneteinek, valóságainak teljességéből, csak egyik része a parasztház valóságteljességének. Ezeknél a »műszaki« felvételezéseknél csak arra figyelmeztetem az etnográfusokat, hogy valóban nagyon jelentős a »műszaki felvétel« elve. De csak akkor, ha az etnográfus, ilyen munkája közepette, pillanatnyira sem feledkezik meg arról, hogy a felvételnek arra az alapelve kell állandóan és megszakítás nélkül ügyelnie, hogy *a magyar parasztház a kelet-európai ház leszármazottja*. Az etnográfusnak tisztában kell lennie azzal, milyen tárgyi tünetcsoportok terhelik a kelet-európai ház típusait. Tudnia kell tehát, mire terjedhet a magyar ház történeti összehasonlító-vizsgálata, a kelet-európai ház koordinátarendszerében.

ORTUTAY GYULA

Nem elsősorban a szűkebb szakmai kérdésben akarok hozzászólni. Mindenképpen helyes volt Vargha Lászlónak az a megjegyzése, hogy a magyar néprajzkutatás adós a két világháború közötti időszak, illetőleg az első világháború előtti idő néprajzi kutatásának bírálatával. Tagadhatatlan, hogy bírálatok — és nem mindig nagy rokonérzéssel fogadott bírálatok — jelentek meg a két világháború között is azokról a néprajzi munkákról, amelyek szűkösebb morfológiai, tipológiai szemlélettel, a történeti és társadalmi kérdések mélyebb elemzése nélkül akarták megoldani a néprajz kérdéseit. Ilyen bírálatok jelentek

meg a két világháború között is, hangsúlyozom, hogy nem nagy rokonszenvvel fogadott bírálatok.

Másrészt viszont azt hiszem, hogy éppen Gunda Béla előadása is bebizonyította, hogy roppant nehéz — nem is az egész gazdasági és társadalmi néprajz vagy az egész folklorisztika, — hanem csak annak egy részét is — egy ilyen szűkebb időre szigorú kritika alá venni, ráadásul úgy — ahogyan Tálasi professzor és Vámos Ferenc is kívánta —, hogy a bírálat helyezkedjék el egy koordináta-rendszerben, és ráadásul a bírálónak álljon ott egy olyan műve vagy módszere, amelyen a bírálatnak az igazságát mérni lehessen.

Azt hiszem, hogy Gunda Bélától várja a magyar néprajztudomány ezt a munkát. Úgy tudom, hogy egy ilyen munkája készül is, éppen a kelet-európai ház kérdésével foglalkozik. Reméljük és hisszük, hogy ez a munkája igazolja az ő jelenlegi álláspontját.

Annyi bizonyos, hogy a magyar néprajztudomány, a magyar folklorisztika területén sorra, rendre felmerült a szükségesség, hogy megbíráljuk elődeink munkáját — akikre emellett hálával és tisztelettel gondolunk — és emellett megbíráljuk a saját munkánkat is. Erre mindnyájunknak törekednünk kell és örülhetünk, hogy Gunda Béla vállalkozott — a maga szűkebb területén — erre a feladatra.

Azzal is egyetértek, amire Vargha László utalt felszólalásában, hogy az ilyen áttekintésben helyes, ha utalás történik a mai hibákra is.

A magam részéről a legmesszebbmenően egyetértek Tálasi István felfogásával, hogy egy vizsgált kérdés összefüggés-történeti elemzése során nagy hiba lenne, ha mindig egy tényezőt tennénk meg végző kritériumnak.

A magam részéről még egy szempontot húznék alá: egy történeti-társadalmi szempontot. Jelen esetben a történeti-társadalmi szempont, amit alá kívánok húzni: nem a családszervezet, nem a családorganizáció különböző formái és annak a házzal való kapcsolata, különböző kihatásai szempontjából. Hogy félreértés ne essék, nem szeretném a »részvét-szociológia« szempontjait a házkutatás szempontjaiba, a magyar házkutatásba belevinni. De nagyon elgondolkoztatóak számunkra azok a munkák, amelyek a két világháború között megjelentek, pl. paraszti táplálkozásról és amelyek valamiképpen úgy tüntették fel a dolgokat, hogy a magyar parasztság táplálkozása egy végtelenül zsíros, gazdag, nehéz, változatos koszt lett volna. Gondolok itt konkrétan Ecsedi munkájára, amely megjelent akkor, amikor a két világháború között a parasztság a legnagyobb nyomorban volt. Eközben az idézett munkában igen izletes leírásokat olvashatunk a paraszti táplálkozás különböző formáiról és abban még csak fel sem vetődik az, hogy ekkor a parasztság különböző kategóriái hogyan és főleg miért táplálkoztak úgy, ahogy táplálkoztak. A néprajzi kutatás ügyet sem vetett erre a kérdésre, sem történeti téren nem vizsgálta, sem politikai, társadalmi összefüggésében. Ugyanígy vagyunk a házkutatás terén is.

Gunda Béla előadásában követelte a házhoz tapadó szokások, hiedelmek rendszerének vizsgálatát is, bár ezeknek közvetlen hatása a házak történeti, földrajzi, technikai kialakulásának kérdésére nincsen. Ismétlem, nem a részvét szavát hangoztatom és nem részvétet akarok kelteni, amikor hangsúlyozom, hogy a parasztság különböző rétegei nem egyszer milyen egészségtelen, ember-telen lakásviszonyok között éltek, hanem szükséges azt is meglátni, megvizsgálni, hogy a feudalizmus és kapitalizmus történeti korában, ennek az időnek egyes korszakaiban hogyan alakult a parasztság különböző rétegeinek helyzete,

ezek a különböző rétegek a látszatra tán azonos háztípuson belül milyen lényeges különbségek között laktak és éltek és ez hogyan fejlődött társadalmi, történeti okoknál fogva egy-egy paraszti rétegen belül.

Aki ismeri a falut, ismeri annak az egy település-egységen belüli különböző formáit, az tudja, hogy ennek a társadalmi rétegződés szerinti vizsgálatnak éppen történeti mélységekben igen nagy létjogosultsága van. Még nyugaton is felmerült ennek a vizsgálatnak a szükségessége, igaz, szociologizáló s nem marxista-leninista módszerrel, annál inkább szükséges tehát, hogy a mi kutatási szemléletünkben érvényt kapjon.

Még egy megjegyzésem volna. A településtudomány részéről Valló István tolmácsolásában itt elhangzott kérést jogosnak tartom.

Az Akadémia Néprajzi Főbizottságának nevében igen nagy örömmel üdvözöljük Vargha László kartársunknak azt a gondolatát, amelyet hozzászólásában éppen ő, a népi építéssel, a népi építkezés technikai vonalának a képviselője vetett fel, hogy a népi műemlékvédelem kérdésében történjék határozott lépés.

Mi magunk is a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjánál annak idején több kísérletet tettünk arra nézve, hogy a népi műemlékvédelem kérdésében eredményre jussunk. Az eddigi sok eredménytelen kísérletezés, tárgyi, pénzügyi és jogi nehézségek se akadályozzanak meg bennünket abban, hogy az Akadémia Néprajzi Főbizottságának jelenlegi ülése mondja ki Gunda Béla előadása és a hozzászólások kapcsán a népi műemlékvédelem szervezett irányításának szükségességét, határozza el az irányítás megvalósításának megvalósítását: az erre vonatkozó tárgyalások megkezdését és a pénzügyi keret — legalábbis elemeinek — biztosítását. Ez szükséges többek között a magyar falukép jó kialakulásának szempontjából, amely nélkül a mai magyar település sem alakítható ki.

Azt hiszem, hogy az a sok probléma, ami itt részint Gunda Béla előadásában, részint az azt követő hozzászólásokban felvetődött, hasznára lesz a magyar néprajztudománynak.

Ezek után pedig felkérem Gunda Béla előadót, hogy az elhangzott hozzászólásokra reflektálni szíveskedjék.

GUNDA BÉLA válasza a hozzászólásokra

A hozzászólók — Ortutay Gyula kivételével — általában kritikámat túlzottnak tartják. Ezt látom elsősorban Tálasi István tartalmas hozzászólásából. Nem állítottam, hogy korábbi kutatóink »érdemtelen úttörők voltak«. Nem minősítettem törekvéseiket »jelentéktelen« eredményeknek, — amire hozzászólóm céloz. Elveket, módszertani törekvéseket bíráltam. A lapos tartózkodástól és a szentimentális jelzőktől természetesen szándékosan óvakodtam s nem tehettem meg, hogy néprajzunknak ezt a területét az élő népet eltakaró bura alól nézzem. Akadémiánknak a néprajzot érintő többszöri bíráló segítsége is arra kötelez bennünket, hogy kritikailag viszonyuljunk a két világháború közötti időszak néprajzi munkásságához. Ha igaz az, hogy a bírálat építsen, akkor az is igaz, hogy a hozzászólások ne kerüljék meg a problémákat.

Amit Tálasi István a sátor és az ősi ház során Bátky Zs. és Cs. Sebestény K. eredményeiről mondott, azzal egyetértek. Általánosságban azonban nem beszélhetünk »a kelet-európai ház típusterületéről«. A házak korszakok, gazdálkodási

módok, vidékek és etnikai csoportok szerint gyakran változnak. Számolnunk kell az önálló fejlődés lehetőségével. Kelet-Európában a kemencés házak mellett tűzhelyes hajlékok is vannak (pl. dél-erdélyi román házak, a morva-*vlach* és szlovák határvidék hegyi hajlékai) s a tűzhelyes hajlékok régészetiileg is kimutathatók (Borsevo). A régészeti és néprajzi anyag alapján nem látszik elfogadhatónak a kemencés ház általánosítása, különösen akkor nem, ha a házat a gazdasági és társadalmi rétegek, csoportok szerint is vizsgáljuk. Tálasi István felszólalásának második részében tulajdonképpen azt fejtegeti, amit Cs. Sebestyén K. nyomán magam is határozottan állítottam, ti. hogy a tüzelőberendezés típusalkotó hatása korántsem kizárólagos. Nem érthetek egyet azzal a véleményvel, hogy a »kezdetlegesebb parasztházaknál nem tűzész erősebb hangsúlyt adni típusalkotásról a tüzelőknek«. A gyimesi csángók egysejtű havasi házai (pl. Fehérmező) éppen úgy nyílt tűzhelyű vagy tűzhelyes hajlékok, mint egyes boszniai házak. A tűzhelyek nyomán történő típusalkotás ezeket közös nevezőre hozhatná, ami természetesen helytelen lenne. Számtalan példával igazolhatjuk, hogy a házban a tűzhelyet átépítik, kicserélik, de ezzel maga a ház nem alakul át. A tűzhely az európai típusosztályozásoknál nem vehető döntő módon figyelembe. E mellett a tetőzet, a fal, az alaprajz s főleg a ház belső élete döntőbb tényező. Bátky Zs. magyar vonatkozású kísérlete éppen történeti aspektusban problematikus. Osztályozása érvényes lehet a tűzhelyekre, de nem a házra. Szükség lenne arra, hogy Tálasi István kifejtse: milyen történeti kapcsolat áll fenn a kemencés magyar házak s az általa említett, régészetiileg is feltárt kelet-európai háztípusok között.

Vargha L. azt mondta, hogy előadásomban »a néprajztudomány szükség-szerű és átfogó kritikai értékelése kérdésének mintha a megkerülését éreznénk«. Nyilvánvalóan az lehet eredményesebb tudományos eljárás, ha nem általánosságban beszélünk, hanem részterületenként mérjük fel a néprajzi munkát. A »felelősségvállalás korlátozása« inkább azoknál állhat fenn, akik a néprajzi jelenségeket, jelen esetben az építkezést, valamilyen merevséggel, a néprajztól elszakadva szemlélik. Cs. Sebestyén K. és Vajkai A. eredményeivel — amennyiben az idő is engedte — az előadásban foglalkoztam. Vajkai A. egyik munkájával kapcsolatban Vargha L. most kiemeli, hogy ma is iránymutatónak tarthatjuk. Ezt már korábban is vallottam, sőt részletesen ki is fejtettem (FUF. Anzeiger, XXX. k.). Örülhetünk, hogy ezt most Vargha L. elismeri, akkor amikor korábban megemlíteni sem tartotta szükségesnek Vajkai A. munkásságát, noha megfigyeléseire támaszkodott. (L. Vargha L.: Építkezés. — A Balaton környék népművészete. Bp. 1943. — Vajkai A.: Veszprém megye népi építkezése. Népr. Ért. 1940.) Az előadásban hangsúlyoztam a különböző tudományok együttműködésének szükségességét. Az építészeti jellegű kutatásokat fontosnak és értékesnek tartom. Ezek azonban számtalan, az etnográfust érdeklő kérdésre feleletet nem adnak. Ha pl. Vargha L. tilalmasi munkájában az általa ott hivatkozott Ránk G. szempontjait figyelembe veszi, munkájának értéke mégjobban kidomborodott volna. A szelemenés, ágasfás, ollólábás tetők a hozzászóló szerint »sátoryszerű megoldásra« utalnak. Ha ez valamilyen hasonlat, akkor kívül esik a problémán, de ha »tudományos« vélemény — bizonyítani kell. Helyes volt, hogy Barabás J. megemlítette Vargha L. könyvét, amelyben a gazdasági viszonyok és az építkezés kapcsolata is bő teret kap, s a munka több más tanulmánnyal együtt értékes terméke a két világháború közötti házirodalomnak. Vargha L. utal sütőharang teóriámra, mivel azonban vele kapcsolatban konkrét mondanivalója nem volt, annak balkáni eredetét fenntartom.

Borbíró V. valószínű félreértette felfogásomat, amikor azt mondta, hogy a házban tárgyat látok s annak technológiája érdekel. Évek óta pontosan ennek az ellenkezőjét vallok. Érdekel természetesen a technológiája is. A néprajz a gazdálkodó ember, a társadalom felől közelíti meg a házat. Annak a vizsgálata, hogy mit vettek át és az átvevők hogyan tették azt magukévá — nem ismeretlen a néprajz számára. Az ún. »térbeli magatartásra« vonatkozólag annyit, hogy a mélységi és a hosszanti tengely szerinti sorakozás nem lehet a nyugati és keleti ház közötti különbség. A felnémet-frank ház s több más nyugat-európai házforma is a hosszanti tengely irányában alakul. Borbíró V.-nek azt az álláspontját elfogadhatónak tartom, hogy az etnográfiai szemléletű házkutatással párhuzamosan építészeti szempont szerinti vizsgálat is jogosult.

Barabás J. felszólalásában utal túlzottan szigorú megállapításaimra. Elismerem, hogy Pápai Károlytól a házkutatás újabb művelőiig volt fejlődés. Helyes volt, hogy tárgyalta a Drang nach Osten problémáját, ami az építkezéskutatás terén is megnyilvánult. Előadásomban nyilvánvalóan azért foglalkoztam többet a tűzhelyek kérdésével, mert a problémák elsősorban ezek köré csoportosultak. Előadásomban a tűzhelyekre alapozott lakóházkutatás ellen foglaltam állást. Barabás J. felszólalásából pozitívnek tartom az olyan javaslatot, mint a sárépítkezés kutatásának fontossága.

Valló I. felszólalása nagy pozitívum a számomra. Az etnográfusoknak valóban vizsgálni kell a lakóházak együttesét, a település egészét. Fél E. munkáiban vannak ilyen törekvések. Az ilyen vizsgálattal segíthetjük az új faluépítkezéseket.

Úgy látom, hogy Vámos F. nem vette észre azt, hogy előadásomban elsősorban a tűzhelyvizsgálatokra alapuló házkutatást kritizáltam. Vámos F.-nek többértű szempontjait kiemeltem. Igen feltűnő az, hogy Vámos F. szerint »a magyar parasztház a kelet-európai ház leszármazottja«. Borbíró V. szerint «a magyar ház a kelet-európai ház egyik változata». Ugyanakkor felfogásuk szemben áll egymással. Ennek az az oka, hogy a tényektől elszakadtak. Azt a Vámos-féle tételt, hogy »a sátor a házkultúrának ősrégi, alapvető sejtje« — nem fogadhatjuk el. Mi kapcsolata van ezzel a sejtrel a kelet-ázsiai barlanglakásoknak, a tadzsik háznak, az ukrán chatanak vagy a régi palóc építkezésnek? Mi a sátor kisugárzása a boronafalú, zsúpköteges, keskeny színnel és kemencével épült ukrán házon, amelynek annyi változata van Kelet-Európában?

Ortutay Gy. hozzászólásával egyetértek. Azt hiszem Akadémiánk célkitűzéseit és előadásom célját ő látta a legvilágosabban. Tény az, hogy néprajzunk perspektíváját, igényességét a lakóházkutatáson keresztül is emelni kell, ha a néprajz be kívánja tölteni a reá háruló feladatokat.

ORTUTAY GYULA zárszava

A magam részéről azzal az örömmel zárom a vitát, hogy Gunda Béla részéről bírálatban nem részesültem, így tehát azzal, amit mondtam, egyetértett — ha ez valóban így van.

Befejezésül leszögezhetjük, hogy Gunda Béla előadásában és a hozzászólásokban valóban volt kritika, de még mindig nem olyan erős és kemény kritika, mint amilyen lehetett volna. Volt már erősebb kritikára is példa. Nem kell Gunda Bélának nekiszögezni a vádat, hogy túlságosan szigorú volt. Szerin-

tem inkább túlságosan higgadt volt. Az előadásban és a vitában az érdemek is elismertettek, tehát ezen a téren is pozitív volt a vita.

Befejezésül még a magam részéről hadd adjak egy gondolatomnak kifejezést, amelynek hangoztatása talán nem lesz valami »szegedi elfogultság« a részemről. Ti nagyon megkapott az az elismerés, amely a szegedi Cs. Sebestyén Károly néprajzkutatónk munkáját igen pozitívan ítélte meg és elismerte érdemeit. Ez az elismerés és méltatás talán éppen azért időszerű, mert nemsokára jubileumát fogjuk ünnepelni és ezért külön öröm volt, hogy munkásságának részleteit és eredményeit az előadás és a hozzászólások is hangoztatták.

Végül is megköszönöm a hallgatóság részvételét, az előadó munkáját, valamint a hozzászólásokat és az ülést bezárom.